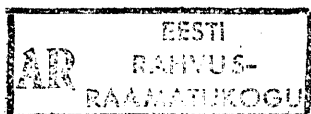

Spetsialine fond

EESTI KIRJANDUS

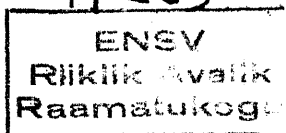
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

KUUESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1922

SP, 289

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1922

XVI AASTAKÄIK

№ 7

Kristian Jaak Petersoni

100-aastase surmapäeva mälestuseks.

Äärmiselt kitsais XVIII aastasaja eesti oludes oli paratamatuseni loomulik, et eestlane, suutes omandada kõrgema hariduse, oma rahvale kadus. Alles XIX aastasaja alul tutvume mehega, kes alt üles tõustes ei pelga rõhutada oma algupära, end igal pool avalikult eestlaseks tunnistab ja eesti kultuuri ärkamise esimest eelkäivat püüdu kehastab kõrgema ning iseseisvama arenemise poole. See erilist austust ja tähelepanu teeniv esimene nooreestlane on Kristian Jaak Peterson. Ta tahtis kirjutada juba 1818. a. mitte ainult harimatule, vaid ka haritud lugejale; on esimene eesti lüürik, kes „maakeelega“ sõandas teostada midagi uut ja julget, kel usku oli oma rahva ja keele tulevikku, ajal, kui seda veel kellelgi polnud, ja kelle sarnast harva leida hilisemategi luuletajate juures möödunud aastasaja kestes.

Kristian Jaak Petersoni kodupaik on Viljandi kihelkonnas Karula vallas Kikka talus. Ent Kristian Jaak ei ole mitte enam siin sündinud, vaid „vana Kikka Jaak“, nagu ta oma isa ühes laulus nimetab, on pärispõlvest kuidagi lahti pääsnud ja Riia linna asunud. Seal võtab Kikka Jaak sakste eeskujul omale priinime. Et vanaisa Peet on, saab poja priinimeks Peterson, ehk Petersohn, kuis tema Tartu ülikooli nimekirja registreeritakse ja nagu teda „Rigasche Stadtblätter“ esitab.

Isa on Riias juba vaba inimesena saksa-eesti Jakobi koguduse kirikuteenriks. Siin sünnib Kristian Jaak Peterson 2. märtsil 1801. aastal. Ta vendadest teame veel Jüri, sünd. 1803. a., ja Rudot, kellest ta töös juttu.

Isa on elava loomuga, laulab, ja tantsib koguni, mida Kr. J. Peterson katkendis „Üks jutt“ kirjeldab. Kristian on isa laadi, väga ärksa vaimuga, varaküps, poisike-imelaps.

Esimese hariduse saab ta Jakobi kirikukoolis. Tal on hea pea, õpib jõudsasti; vanemad panevad ta sellepärast Riia kreiskooli. Hiljemini pääseb hoolas püüdja heade inimeste kaasabil Riia kubermangugümnaasiumi.

Juba koolipõlves huvitavad Petersoni mõtte- ja kasvatusteadus, iseäranis aga keeled.

16-aastasena hakkab ta rootsi keele grammatikat kirjutama; käib Jakobi kirikus, kus ka rootsi keeles jumalateenistust peetakse, rootsi keelt õppimas.

Kuid lõppeksamite ettevalmistused gümnaasiumis nõuavad kõik aja, rootsi keele grammatika jääb pooleli, ja kui ta 1819. a. Tartu ülikooli astub, ajavad uued mõtted ja eluviisid selle grammatika meelest.

Ülikoolis kuulab Peterson toetajate soovil teoloogiat, omal puudub huvi, võtab vaid südilt osa üliõpilaste elust ja pidutsemisist, millest ta käsikirjas 8 värvilist pilti tolaeagsete üliõpilaste elust ja ülivormist.

Kr. J. Peterson on väga elurõõmus, omapärane, käib sageli talutaadi riideis, äratades seega Riia sakslasis paha-meelt ja peletades enesest palju sõpru, nagu ta oma päevaraamatus osutab. Petersonis avaldub suur enese-usaldus, ta on täiskarakter, ta püüab olude kiuste läbi raiuda otsekohesuse ja tötundmise jooni, ei hooli palju sellest, mis tolaeagne seltskond temast arvab. Tulise, julge iseloomuna vabastub ta väliseist, rõhuvaist etiketi sundmuisist, näit. peab alpuseks linnarahva moodsaid ülikondi, peenemaid kombeid, läbikäimise-kohustusi, isegi tantsu, millest samuti päevaraamatus üksikuid mõtteid leiame.

Elu ülimalt sihiks on temale tõde ja tarkus, ta lepip piskuga, ja miinimum-tarvidustega tõetsija on tema meelest õnnelikum inimene maailmas. Kõiges selles osutub ka ta päevaraamatu liig õpetlik keel.

Kr. J. Peterson esindub siin meeleldi küünikuna ja Diogenese järelkäijana. Kooli vaheajal käib ta Riias vanemate juures; sellest „Üks jutt“, mis üles kirjutatud umbes 1819. aastal ja Petersoni iseloomustab. Ta on kange piibusuitsetaja, missugune pahe vist tema närvlikkusest.

Juba 1820. a. kevadel lahkub Kr. J. Peterson Tartu ülikoolist. See sünnib osalt ainelise puuduse, osalt lõhe tagajärjel tema ratsionalistlikkude vaadete ja usuteaduse dogmade vahel. Ka ei meeldi temale usuteadus tolaeagsete nõrkade professorite pärast. Ta loobub sellest täiesti ja tegutseb ainult veel keelteuurimises ja kasvatusteaduses.

Millisel kojuigatsuse - meeleolul ta Riiga tagasi läheb, tunnistab „Laul, kui ma Tartust läksin Riia poole,

T A A K.

Justices of the Peace

sündinud Riias 2^{mal} Marti Kuu päeval 1801

R. F. Peterfors.

omma vannemad vatama; tehtud on se laul Tulekõrtsis". Näivsus, mis teisiski ta töis, läbistub ka siin.

Riias annab ta eratunde, pakkudes end heebrea, greeka, ladina, vene, inglise, saksa keele ja ka matemaatika õpetajaks.

Kr. J. Peterson on üldse üks anderikkamaist eestlasist. Eriti imetlemisväärilised on tema keeleanded. Oma dilettantlikul uudishimul uurib ta koguni Aasia ja Põhja-Ameerika pärisrahvaste keeli ning parandab Heymi vene-saksa-prantsuse sõnaraamatut. Selle kõrval tõlgib ta Chr. Ganander Thomassoni „Mythologia Fennica“ (Soome muinasusu) saksa keelde. See ilmub J. H. Rosenplänteri „Beiträge“ XIV andes ja on tähtsam Kr. J. Petersoni trükitud tooteist: XIV aastasaja 20. aastatega algavad laenud soome mütoloogiast. Kõik soome müüdid on Petersoni kaudu meile tulnud. Selles töös on üksikuid teateid ka eesti muinasusust ja lisaks mõned ta oma üleskirjutatud eesti rahvalaulud. Eratundidega loodab Peterson niipalju teenida, et Tartu tagasi võib minna, või väljamaalegi pääseda, kuid üle jõu töötamine halvab ta tervise. Kui ta viimaks arstiabi otsib, on see liig hilja, — Petersonil leitakse tuberkuloos.

Kr. J. Peterson töötab siiski endiselt edasi. Peale kõige muu on ta ka kirjandusliselt tegev: luuletab laule, kirjutab oma päevaraamatut, kuulub „Beiträge“ kaastöölise hulka, kirjutab seal eesti keele nominatiivi, genitiivi, akkusatiivi tarvitamisest ja muud grammatika alalt.

Kõige väärtuslikumad on aga tema luuletused, kuigi veel viimase ajani teda enam tuntakse teadusmehena, vanavarakorjajana ja keeleuurijana. Peterson on ainuke tol ajal, kes lähemas ühenduses klassikutega, kes olnud klassika mõju all, mille kõrgeis võrdlusis ja paatoses tema tunnus ning suurim tähtsus. Temal pidi ühtlast olema klassikutega, — sealt tema oodid. Teatavas mõttes on Peterson ise klassika järeleaimaja.

Tolleaegse kõrgema seltskonna kirjanduslik maitse liidab Kr. J. Petersoni vana greeka luuletaja Anakreoni luuletustega armastusest ja viinast. Selle kajastusena on Petersoni erootilised laulud lillelise keelega. Ka on ta eestistanud Anakreoni kaks laulu: „Ma pean jooma“ ja „Naised“.

Eelmise aastasaja Saksa anakreontiliste luuletajate (Hagedorn'i, Gleim'i, Götz'i j. t.) eeskujul loob ta hulga karjaste-idülle (Schäferidylle), milles ülistatakse vaikset, lihtsat maaelu ja tagasipöördumist looduse rüppe.

Selle ajajärgu sentimentalism peegeldub Kr. J. Petersoni karjastelaules vahest selgemini kui teisis tolle aja eesti ilukirjanikes; neis puudub suurem süvenemine, nad on kaunis pinnapoolsed, mis vaid vabanduv Petersoni noorele eale, — ei olnud ta ju siis veel 20-ki aastat vana, kuna muidu tema südamlikkus vahekorras vanematega ja terves tema elus mitmel puhul tunduv; ka Riia saksa lehe Kr. J. Petersoni nekroloogi kirjutaja konstateerib ta puhast südant, heasoovlikkust, sügavtundlikkust ja kallimeelsust.

Kaks äärmust on Petersonis: kõrge pateetika ja magedad karjastelaulud. Oodis „Laulja“ esineb ta maa-rahva tõsise laulikuna.

Petersoni luule ei võinud täisküpsust saavutada, ta näitab vaid, kui kõrgele võis tõusta eesti luule möödunud aastasaja alul. Ta ise nimetab end literaadiks, meie vanemas luules on ta tõesti parim loodusromantik. Peterson eraldub täiesti teisist toleaeegseist eesti luuletajaist nii oma luulesisus kui ka välises kujus. Ta vabaneb kirjanduses seni ainumaksvaist didaktilisist ja moraliseerivaist sihest, mis iga vabama tundeavalduse maha suruvad, avaldab iseenda tundmusi ja mõttekujutusi, saab esimeseks iseseisvaks eesti lüürikuks, kõigi inimlike tunnetega oma erootilisis laules, mida varemini eesti keeles pole näha:

Ja rosilise pallega
Olli mull sülles
Ainus armastud Allo.

Vormis püüab Peterson sageli eesti rahvalaulu järele aimata, kuid keeles ei küüni ta rahva lüüriliste looduslauleni ning karjalaste lõõritusini.

Rahvalaulu vorm kunstluules on saksa luuletaja-romantiku Herderi mõjul, mida teised saksa romantika laulikud edasi õhutavad, kuni ta meilgi J. H. Rosenplänteri „Beiträge“ läbi hoogu saab.

Kristian Jaak Petersoni rahvalikku meelt olen juba eespool mitmel korral tähendanud. Seda tunnistab ka ta päevaraamat, mis eesti keeles kirjutatud. Petersoni üri-keses elus ja toodangus hõõgub haruldane kuumus eesti rahvale, tema keelele ning luulele. Aforism päevaraamatus „Tubakas“ ütleb sellest rohkem kui pikk analüüs. Vähe on aga Peterson otsekohe oma rahvaga kokku puutunud. Ümbrus Riias oli võõrakeelne, millest tema eesti keele tunne mitte täiesti puhas, — teeb muu seas palju objektiivigu, mis hilisemalgi kirjanikel tavaline puudus. Ainult Tartus ülikoolis õppides ja reisel Tartu-Riia vahet, mida ta osalt jala käis, võis ta maarahvaga lähemalt tutvuda.

Tema kogutud rahvalaulud on vist suuremalt jaolt omaste suust üles tähendatud, ta kõneleb oma isa laulmisest mitmes paigas; need laulud on pärit seega ühest kodumaa nurgast, see on Viljandi ümbrusest. Mõned teisendid neist on hiljemini ka mujal üles kirjutatud. Petersoni kogutud rahvalaule on 55 lehekülge; nad pakuvad suuremat tähelepanu juba sellepärast, et ülesmärkimis-aja poolest kõige vanemast liigist.

Ränk vaimline töö katkestab lõpuks Petersoni viimase vastupanevuse, murrab täiesti noormehe tervise, ja juba 1822. aastal variseb hauda Eesti hommikuaio kirjanduse ülevaim püüd titaansuse ja klassilikkuse poole.

Oma lõpplaulus surma liginemist tundes ütleb ta vaikselt valuga:

Surma varjole minema
Peab maarahva laulja, jne.

Säärane divinatoorlik surma etteaimamine olevat omane sügavhingelisile inimesile, nagu kirjanikele ja kunstnikele, ja seda oli Kr. J. Peterson. Traagiline tunne läbib kogu tema elust ja on kajastunud ka meie uuema aja kirjandusse. Ent siingi on ta Peterson, kui jätkab:

Järele jävad temma
Laulud armsale rahvale —
Järele jääb lauludes
Armsa Allo nimmi,
Ella vannematte kiitus.

Kristian Jaak Petersoni lühikeses elueas on tema sulest trükis ilmunud:

1. Ueber den Gebrauch des Nom., Gen. und Acc. bei einem Verb. Art. Rosenplänter, Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache. XII Heft, lhk. 145—148.

2. Ueber den Gebrauch der beiden Ablative im Ehstnischen. Sealsamas, lhk. 148—149.

3. Synonyme Ning und Ja. Sealsamas, lhk. 150.

4. Christfrid Ganander Thomasson's Philos. Mag. Finnische Mythologie. Aus dem Schwedischen übersetzt, völlig umgearbeitet und mit Anmerkungen versehen von Cristian Jaak Peterson, Literat in Riga. Rosenplänter, Beiträge. XIV. Heft, lhk. 1—28. See kirjatöö ilmus ka aratrukis Tallinnas 1821.

Ilukirjanduslisist töist on Kr. J. Petersonist järele jäänud käsikirjus:

1. Kristian Jaak Peterson, chk se, mis ta mõtles, ja teggi, ja kuidas ta ellas, ja mis ta teada sai oma ello sees, isse-enneselt üllepandud 17-ajello-aasta seest, ello-otsani.

2. Kristiani Jago Petersoni laulud Ria-linnas, 1818. Kristiani Jago Petersoni laulud Tarto-linnas, 1819.

3. Vihk käsikirju, mis õpetaja J. H. Rosenplänter lasknud hiljemini, 1833. a., kokku kõita ühise nime all: „Cristian Jaak Peterson's

Literärischer Nachlass". Selles kogukõites leiame 23 numbrit mitmesuguselt alalt, nagu: Wörter, die mit dem Griechischen, Lateinischen und Hebräischen verwandt sind. — Aehnlichkeit in den grammatischen Formen, welche die ehstnische Sprache mit den alten Sprachen hat. — Das Charakteristische der Consonanten mit besonderer Hinsicht auf die ehstnische Sprache. — Etwas über die Ehsten, ihre Abstammung u. s. w. — Ilukirjanduslised tooted selles vihus on: eelmiste luuletuste 7 teisendit, neist 5 laulu Tartu murde inessiivi n-lõpuga ja veel üks laul „Karjaste laul, egga Jago leinalaul“ ning kiri õpetaja J. H. Rosenplänterile. Tähtsaim osa on vaid 55-leheküljeline rahvalaulude kogu.

Mitmesugused tundmused valdavad meeli, mõeldes, et see „armsale rahvale“ pärandatud vara nii vähe rahva kätte on pääsnud, vaid enam jagu seni Tartu Eesti Õpetatud Seltsi raamatukogus on kolletanud.

Esimesena avaldab mõned neist õpetaja Villem Reiman Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumis VI, 1901. aastal, Kr. J. Petersoni 100-a. sünnipäeva mälestades, kuid nimetab neid keele ja sisu poolest karedaiks, kõheldes, et need proovid väevalt „auustud laulija“ nime Petersonile jõuavad muretse-da, nagu ta ühes laulus enesest ütleb:

Ni kui valgusse allikas
Seisab auustud laulja, jnc.

Samasuguse otsuse hoopis valimatuil sõnul on teinud juba eesti kirjanduse suurem autoriteet XIX aastasaja alul, kirikhärra O. V. Masing, kellele J. H. Rosenplänter Petersoni Anakreoni tõlked arvustada andis: „Vaat! Nenda on nende jamsimised; nendaks vanna Holz, Frey, Villmann jne. oma laulu laulavad.“

O. V. Masing on väga iseteadev oma luuleannist, kuna teisi, nagu Frey'd ja Kr. J. Petersoni maha teeb, — tema enda vemmälvärsid ei küündinud sugugi luuleni,

Noorestlane G. Suits tähendab neid ridu lugedes („Võitluse päevil“, 1905):

„See vastand Petersoni ja nimetatud arvustajate vahel on üks avaldus igavesest vastandist „vana“ ja „noore“ vahel... Kaua pühitseb teoloogiline kõlblus ja keeleline purism võitu elu ja luule üle?...“

See tõde osutub ka meie päevil. Igatahes kaua on jäänud Kr. J. Petersoni ilukirjanduslised tööd trükkimata: nende luule, keel ja elurõõm ei meeldinud meie kirjanduse XIX aastasaja autoriteetidele, — tundus liig vabana, uuena.

Prof. G. Suitsi teene on, et meie Kr. J. Petersoni võime hiljemini teisiti tundma õppida ja teda õiglasemalt hinnata. Prof. G. Suits esitab „Noor-Eesti“ albumites ja oma Eesti Lugemisraamatus rea Kr. J. Petersoni laule; avaldab ka katkeid päevaraamatust. Tema uurib Petersoni

eluloo teateid Riia arhiives ja raamatukogudes, saadab päevavalgele 2 seni tundmatut Kr. J. Petersoni kirja ja ühe kirja J. H. Rosenplänteri korraldatud Kr. J. Petersoni „Literärischer Nachlass'i“ käsikirjade vihust, kirjutab Petersoni üle seniseid otsuseid ümberhindavaid arvustusi koguväljaandes „Võitluse päevil“, oma esseede kogus „Sihid ja vaated“, ajakirjas „Noor-Eesti“ ja „Die estnische Literatur'is“, prof. G. Hinneberg'i koguköites „Die Kultur der Gegenwart“ I, 9.

Ainult luuletaja võib luuletajat mõista, ainult tuli sütitab tuld: „Just luuletajana helgib Petersoni nooruslik kuju läbi olude hämara — veel meiegi aega.

Heledalt loitis hämaras tema elutuli, loitis ja kustus. Siis jäi jälle kõik kauaks ajaks pimedaks. Sest ei olnud need ajad vabaduse ja luule pühatule ajad.

Kr. J. Peterson oli aga meie esimene luuletaja. Langegu tema mälestus noorisse südameisse!“ („Võitluse päevil“).

Kr. J. Petersoni kirjavahetusest on teada esiotsa ainult eespool-tähendatud kolm kirja. Kõik muud otsiskelud autori eluloo ja hingeelu lisamaterjalide kogumises on jäänud resultaadita, välja arvatud mõned vähema tähtsusega eluloolised teated. Iga väiksema isikudokument pole huvitusega tema olemisega tutvumiseks kelle haua juurde Riia Jakobi koguduse surnuaial enam ükski jalgrada ei juhata (Kr. J. Petersoni haud on arvatavasti juba ümber kaevatud), kelle välimustki meie kaua ei teadnud ja alles 1913. a. õnnestus Eesti Kirjanduse Seltsi juhatusel viimati Kr. J. Petersoni pilti saada, mis varemini prof. G. Suitsil ja teisil asjatuks katseks oli jäänud, kõigist järelekuulamisist hoolimata.

Pilt on Kr. J. Petersoni sõbra litograaf Dörbecki valmistatud, leitud selle aquatinta-lehest ja kujutab Petersoni laua juures, laual on raamatud ja leht paberit peal-kirjaga „Veritas“ (tõde). Allkiri: „Jaak. Sündinud Rias 2-mal Mardi ku päwal 1801“.

Kõnealused kolm kirja ei valgusta midagi iseäranis tähtist Kr. J. Petersoni kiiresti kustunud elust, kirjutatutena isikuile, kellega hingeeluliselt tal lähesusvaherkord puudus.

Esimeses kirjas on ometi eriti huvitav seletus tartu murde n-lõpulisest inessiivist, mida ta tarvitab laulus „Sõprus“ parema vastavuse pärast oodi pidulik-pühalikule käigule.

Seega esineb Peterson ka lõuna-eesti ilusakõlalise murde esimese propageerijana ja eesti moodsa keeleuuen-dusliikumise teavajana. Õpetaja Villem Reiman arvas omal ajal, et Kr. J. Peterson olevat isesugusesse valgu-

sesse, isesugusesse auastmesse tõstetud, teda olevat uue aja inimesena kujutatud. Tema iseäralist lauluandi ei saavat keegi peale G. Suitsi järele kiita, kui ka kõik Petersoni laulud täielikult trükitaks (Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat, 1909). Tänavu on meil võimalik need laulud lugejatele esimest korda täielikult trükkis avaldada. Nimelt ilmuvad neil päevil, 4. augustiks, s. o. Kristian Jaak Petersoni 100-a. surmapäeva puhul, Eesti Kirjanduse Seltsi Koolikirjanduse-toimkonna kirjastusel Kristian Jaak Petersoni ilukirjanduslised tooted.

Aidaku juubeli-väljaanne selle küsimuse lõplikuks lahendamiseks, kaasa ja süttigu vastselt mälestusi eesti esimesest sündinud ja haritud luuletajast, eesti esimesest uue aja inimesest ja vabamõtlejast, „kelle surmaga suur küllus kõlblikku kui ka vaimlikku jõudu, teadimiste ja lootuste varandusi“ nii varakult on hukkunud.

Tartus, 10. VII. 22.

Aino Paltser.

Läti Hendriku kroonika kriitika.

4

Vahelekiilundis on öeldud, et „selsamal suvel“ tehti 9 laasteretke Ugauniasse, kuid kirjeldatud on nendest vaid 7. Üks vahelekiilundis kirjeldatud laasteretkist ulatus kuni Emajõeni — Tartuni, teine koguni üle Emajõe Vaigani (Vaiatu (?) — Torma lähedal).

Võtame esiotsa need kaks rüüsteretke, mis ulatusid Tartuni ning Vaigani, ja katsume arvestada, kui palju aega pidi kuluma nende kahe rüüsteretke peale, s. t. Võnnust Tartuni resp. Vaigani, tarvitades selle juures andmeid algkroonikast endast, tõeliste sõjakäikude puhul antud arvudest.

Esimesel sõjakäigul Ugauniasse 1208. a. (12. 6) koguneb Saksa liiduvägi Turaidas, kust ta marssides ööpäeva (euntes die ac nocte veniunt in Uganniam) jõuavad Ugauniasse, s. t. Ugaunia piirini. Sealt marsivad nad Otepäässe, kus nad eestlastelt mahajäetud kantsi põlema süütavad. Otepääs kolm päeva puhunud, võtavad nad neljandal päeval teekonna ette kodu poole.

Ugaunia piirini kulus siis ööpäev või — üksi päeval marssides — kaks päeva.

Kui palju läks aega marssimiseks Ugaunia piirist Otepääni! Et saksa liiduvägi (28. 5) käimiseks Otepääst

Tartuni — s. t. 40 versta — tarvitab öö ja päeva (mille ära käis eriti väljasaadetud eelvägi), siis peab arvama, et saksa vägi tol ajal marssis umbes 20 versta päevas, üksi päeval marssides.¹⁾ Öö-päev järgemööda võidi marssida, kui järgmine päev puhati. Võnnust Otepäässe jõudnud (umbes 80 versta), puhkavad sakslased kolm päeva. Nii siis: võrdlemisi distsipliinis peetud saksa sõjavägi võrdlemisi heal teel tarvitas aega Võnnust üksnes Otepääni marssimiseks neli päeva; puhkuseks Otepääs 3 päeva, Ugaunia piiril 1 päeva; — kokku 8 päeva; tagasitulemiseks 7 päeva (väsinud vägi marsib aeglasemalt). Sellest selgub, et saksa vägi tarvitas 1208. a. Võnnust Otepääni ja tagasi sõjakäigul vähemalt 15 päeva. Distsiplineerimata vägi halvul, kõrvalistel teedel tarvitab aga palju enam aega marssimiseks, kuna üksikud osad seisma jäädes kogu liikumise seisma panevad, mis kergesti võib juhtuda, kui veoriistad mitte korras, kui mehestik korda ei pea jne.

Läti distsiplineerimatu laastevägi käis aga üks kord vähemalt Tartuski ära. Tartu ja tagasi käimiseks endistele 15 päevale veel 5 päeva juurde arvates (neli marsipäeva ja üks puhkepäev), saame 10 päeva käimiseks Tartu ja tagasi Võndu (resp. Beverini). Kuid peab meeles pidama, et lätlased teel laastasid ja vähem distsiplineeritud olid, mispärast peame saanud arvudele 2 päeva juurde arvama minemisel Tartu, niisama palju tagasitulemisel, millega saaksime 24 päeva, mõõdukalt arvates. Sellega on näidatud, et lätlased üheks oma rüüsteretkeks kuni Tartuni 24 päeva tarvitasid.

Üks laasteretkist ulatus aga koguni Vaigani, s. t. 70 versta Tartust edasi. Selle teekonna ärakäimiseks, 15 versta päevas käies, sest et vägi Tartu jõudes väsinud, ühes puhke- ja laastamispäevadega, — s. t. teekonna Tartust Vaigani ja tagasi ärakäimiseks, pidi kuluma 7 päeva. Kogu see laasteretk Vaigani nõudis lätlastelt, mõõdukalt arvates, 31 päeva!²⁾

Üheksast läti laasteretkest nõudsid kaks — nagu ülal tõestatud — kokku (24+31) 57 päeva — ja seda häil teil.

1) Meie ajal arvatakse sõjaväe marsiks 15—20 versta päevas; 100 versta nädalas, kusjuures 2 puhkepäeva.

2) Soovida jääb, et meie sõjakoolide vanemates klassides ajaloolis-taktillisteks ning topograafilisteks ülesanneteks võetaks nende sõjakäikude rekonstrueerimine ja arvustamine uuema aja sõjateaduse arvustuse valgustusel. Sellest võidaksid sõjakooli õpilased, võidakse ka meie ajalugu, eriti meie endine sõja-ajalugu. Neid sõjalisi arvestusi (taktika, varustus jne.) võib teha ka teiste vahelekiilundite juures ning kergesti näidata, et vahelekiilundis esitatud faktid ei kannata arvustust välja.

Kuid kõiki 9 laasteretke ei saanud nad teha ühte teed mööda, sest selle tee äärsed maad tehti juba paaril hoolimatul laasteretkel tühjaks.

Oletame, et teised 7 laasteretke ei ulatunud nii kaugemale, olgugi et retkete kirjeldus arvama tahab panna, et laastamine ja tapmine iga retke puhul üle kogu maa sündis. Kuid siiski nõuab marss üksi Otepääni ja tagasi ühes puhkepäevadega, nagu nägime, 15 päeva, — sellega kuluks 7 retkeks 105 päeva või $3\frac{1}{2}$ kuud! Oletame isegi, et iga retk ettevalmistuseks aega ei tarvitanud ja ulatus üksi 20 versta üle Ugaunia piiri, — siis tuleks ühe retke peale edasi-tagasi (6 marsipäeva + 3 puhke- ja laastamis-päeva) 9 päeva, 7 retke peale — 63 päeva, s. t. üle kahe kuu. Sellega oleks kulunud lätlastel 9 retkeks Ugauni-asse — väga tagasihoidlikult arvates — $63+57$, s. t. 120 päeva ehk 4 kuud. Arvates 1. maist, oleks kulunud lätlastel aega 9 laasteretkeks kuni 1. septembrini.

Väljaspool kahtlust seisab, et piiskopid juuni alul ära sõitsid, peale rahutegemist eestlastega, mäherduseks rahuks eestlasi pidid sundima need vahelekiilundis kirjeldatud 9 laasteretke!?

Nagu näeme, jõuame absurdini, vahelekiilundis ette-toodud laasteretkeid tõeliselt võttes. Isegi üks laasteretk Vaigani oleks nõudnud aega 1. maist vähemalt 1. juunini.

Saladuseks jääb, miks eestlased sugugi vastu ei hakanud. Nüüd, 1215. a., ei olnud enam katkuaasta; selle-sama aasta kevadel olid ju eestlased marssinud kolme väega Riia peale! Miks nad lätlaste käikudel mitte ei kõssagi vastupanemiseks, nad lasevad nii hirmsasti tappa (naistel-lastel pead otsast) ja ei tõsta kättki vastulöögiks!? Kuid see eestlaste mitte-vastuhakkamine on kõigile vahele-kiilunditele ühine ja iseloomne.

* * *

Peatükk 19. L. H. kroonikas tuleb sellepärast järgmi-selt lugeda ja sündmuste järjestik järgmiselt käsitada:

Eestlaste resp. Lembitu sõjaplaan, tema teoreetiline kava 19. 1,

Selle sõjaplaani täideviimine: saarlaste osa rünnakus 19. 2; rotalaste osa 19. 3; sakalaste ja ugalaste osa selles atakis 19. 3. (Välja jääb 19. 3. vahelekiilutud lätlaste laasteretk.) Siis tuleb edasi lugeda 19. 4: „Et gavisi sunt Teutonic... ning rõõmustasid sakslased ja tegid nen-dega rahu.“ Rahu-läbirääkimised on Riias, kuhu olid jõudnud eestlaste väed.

Mille üle rõõmustesid sakslased!? Selle üle, et eestlased lubasid rahulepingus, oma võidust hoolimata, ristiusu propagandat teha ka Ugaunias kuni Emajõeni, ja Turaida 1212. a. rahulepingu punkti uuesti kinnitasid, lubades ristiusu propagandat endist viisi teha Sakalas kuni Paala jõeni.

* * *

Vahelekiilundis B₁ leiame kirjeldatuna 4. laasteretke. Need laasteretked pidid sündima 1211. a. sügisel. Kuid sügisel olid lätlased ka Sakalas, A₂ järele, ning laastasid A₂ kirjelduse järgi seal isegi üle Paala minnes. Kust nad võtsid nii palju mehi, et rüüstata Ugaunias 4 sõjakäigul ja Sakalas!?

Aga 1211. a. sügis ei annud lätlastele mingit põhjust, nagu tähendime juba A₂ lahendusel, ega annud võimalust nii sagedaid veriseid retki teha eestlaste maal, — olid ju lätlased ühes liivlastega väga huvitatud omavahelisest rahust eestlastega, nad näivad algatajana selles rahusobingus (15. 11 ja 16. 1)!

Need lätlaste neli laasteretke (B₁) pidid aga sündima sügisel, sest 15. 7 mainitud sakslaste sõjakäik (sakslased üksi!) sooritati, „kui talv jälle tuli“ — talve alul; siis aga olid need neli lätlaste laasteretke juba ära tehtud, nagu öeldakse sealsamas. Kuidagi ei taha mahtuda vahelekiilundite A₂ ja B₁ esitatud rüüsteretked ajasse — nad pidid sügisel, enne 15. 7 kirjeldatud sakslaste sõjakäiku, sündima. Kuid sügisel oli sakalaste-ugalaste rahupakkumise käik lätlastele Beverini alla. Varsti tehakse rahu eestlaste-liivlaste-lätlaste vahel „exclusis Rigensibus“ — seega sakslaste vastu! Juba enne eestlaste rahuretke Beverini alla olid liivlased tõrkuma hakanud sakslaste vastu ning nõudsid maksude kergendust (15, 5). Kuskil ei leidu tuju vabatahtlikuks rüüstamiseks katkul kannatavais maakonnis.

Kui sakslased 1211 — 1212, kesktalvel, sõjaväega, kus üksi sakslasi 4000 ja niisama palju liivlasi ja lätlasi, sõjakäigu teevad Ugaunia kaudu Järvani, siis on see arusaadav: nii suure väega võisid nad liikuda Ugaunias, kuna ugalased katkul lamasid. Kui liivlased ja lätlased sellest sõjakäigust osa võtsid, siis olid nad selleks käsutatud, nagu L. H. kirjeldusest näha. Nii palju mehi võis üldse ainult sõjaseadusel mobiliseerida. Seegi retk ei saavutanud palju, ta pidi olema demonstratsiooniks daanlaste vastu, mispärast arvama peab, et retke ulatuspiir sihilikult on laiemaks tehtud, kui ta tõeliselt oli, nagu sellest teisel

olen kõnelnud. Sakslased said julgust sellele sõjakäigule sakslaste abijõudude juurdevoolu tõttu 1211. a. suvel, mäherdust juurdevoolu pärast Lembitu - Meeme rünnakut 1211. a. kevadel erilise hooga toimetati. Teiseks julgustas neid katk, mis Ugaunias nähtavasti väga rängasti möllas.

Laialist mitmekordset laastamist oleksid saanud lätlased toimetada Sakalas (A₂) ja Ugaunias (B₁), kui teed head suvel või varasügisel, kuid niisugune aeg ei sobi vahelekiilunditega, sündmustikku silmas pidades. Sügisel, kus teed halvavad ja päevad lühikesed, on täiesti võimatu liikuda kaugele vaenulisse maasse, saadik laastata seal hoolimata. Öine edasiliikumine vaenulisel maal ei ole mõeldav. Oktoobri-, novembripäevad on aga nii lühikesed, et vaevalt 10 versta päevas edasi saab. Ööseks tuli aga sõjavägi asetada kindlustatud laagrisse¹⁾, — muidu võiks vaenlase väike ratsasalk väes pimedail õil paanikat sünnitada. Kindlustamine ja vahikord pikil õil kurnab aga väe, nõuab suurearvulist väge²⁾.

Nagu A₁ ja A₂ puhul selgitime, ei võinud sõjavägi lätlastest üksi kuigi suur olla. Veel vähem võis neil kõlvulisi sõjariistu olla. Sõjariistad maksid kui nüüd nika siis suuri summi, neid hoiti ladudes ja saksa (ordu) kontrolli ning valve all, et nad ei sattuks „maarahva kätte“. Lätlaste-liivlaste sõbrustamine eestlastega ja liivlaste mässupüüded 1211-st peale ei võinud jääda saladuseks ordumeestele, mis pidid saksa sõjamehi ettevaatusele manitsema sõjariistade väljajagamises. Sellepärast on märkus A₁: lätlased „võtsid ühes sõjariistu, mäherdusi neil juhtus olema“ õigus-
tatud, kuigi vahelekiiluja selle tähendusega nähtavasti tahab vaid põlgust avaldada eestlaste vastu: neid (eestlasi) võis alla sundida ükskõik mis sõjariistuga.

Peab meeles pidama, et saksa sõjajuhid tõelisteks sõjakäikudeks Eesti alale ikka suure väe, vähemalt 6000 meest mobiliseerisid, nagu see kroonikast selgub; eriti mobiliseerisid nad 1211 peale jõulu sõjakäiguks Ugaunia 8000 meest kokku sõjaseaduse sunnil.

1) Võib olla, oli „see linn“, mida Jaroslav „Jurjeviks nimetas, kindlustatud laager Emajõel (Haaslava all). Igatahes Tartu linna asutamisest ei või olla juttu. Meie kroonika ei lausu sellest poolt sõnagi. Kuid vene allikad nõuavad väga kriitilist sõelumist, olles täis liialdatud ebatõelisi teateid oma eelistatud vürstide tegudest, nagu ajaloo arvustus seda kindlaks teinud.

2) Eelmises kirjas lk. 199 (rida 15) on trükitud „sakalaste manööver Riia juures etc.“ peab olema „manööver Riia sihis“. —

Mu tähendused A₂ puhul sõjaväe liikumise tingimustest vaenulisil mail maksavad ka siin B₁ ja B₂ juures. Vahelekiilundi B₁ juures võiks ette tuua fakti, et lätlased võisid liikuda vabalt Ugaunias, sest et rahvas katkul lamas või „suur osa“ surnud oli. Kuid milleks siis tappa ja rüüstata surnuid! Inimestega ühes kaovad ka loomad ja vara. Aga me nägime, et 1211 talve alul talveteil saksa vägi, jõudes Ugauniasse ja Tartu lähedal kokku pörgates katkult põgenejatega, suurt ei saanud kätte „teede raskuste“ pärast. See on väga arusaadav. Talvel võidi liikuda üksi teatava sõjalise objekti sihis ja kui see objekt tabamatu, pidi ümber pöördama.

Aga tuleb meeles pidada, et katk mitte üksi Ugaunias ei möllanud, vaid ka Lätis ja Liivis, nagu selgub kroonikast, kuigi eriti raskelt nähtavasti Ugaunias, pärast aga ka Riias (16. 1).

Meie kroonika järele algas katk Turaidast, kus paganate (saarlaste, rotalaste) surnukehad „lamasid matmata“, laialdus sealt Metsepoole ja Idumeasse lätlaste ja vendide sekka. „Niisama ka Sakalas ja Ugaunias suur suremise häda, ja ka teistes Eesti maakonnis“ (15. 7).

See haiguse tekkimise kirjeldus kroonikas on populaarne, kuid ta ei vasta tõele. Surnukehadest ei teki mitte katk. Kuid kui katkujuhumised üksikud maal, kus vägi liigub, siis võib katk sõjaväes väga kiirelt levida, kuna inimesed huljana koos ja edasiandmise võimalused suured.

Katk tuli vististi harilikkude katkude teid mööda, Aasiast üle Vene¹⁾; on arusaadav, et Ugaunia Vene naabrina kõige esiti ja enam kannatas. Niisama on arusaadav, et ka teised maakonnad kannatasid.

Kui neid lätlaste 1211.—1212. a. sügistalviseid laaste-retki Sakalas ja Ugaunias kõiki tõesti oletada, siis tekib küsimus: kust võttis Lembitu oma käiguks Pihkva selsamal ajal mehi, kui lätlased kõik mehed Sakalas ja Ugaunias maha tapsid? Ei oleks saanud Lembit nii tagajärjerikast Pihkva retke ette võttagi, kui ta oleks kartnud, et lätlased võiksid teda selja tagast Ugaunias kimbutada. Läks ju Lembitu teekond Pihkva — üle Ugaunia!

Loomulik on, kui Lembitu sõjakäiku Pihkvasse peale rahutegemist, „omavahelist“ rahulepingut Läti-Liivi-Eesti vahel, sündida lasta. See on arusaadav ja kokkukõlas sündmustikuga ning poliitilise situatsiooniga. Kuid vahelekiiluja ei tahagi arvestada tõeloludega, tema ülesandeks on

1) Arvatavasti oli see muhuline katk või koolera.

just neid tõelusi segada, neid vales valguses paista lasta, et Lembitu resp. eestlaste prestiishi vähendada, mäherdune prestiish algkroonikas liig tähtsana oli kujutatud.

Tõeline sündmustik sellest ajast laseb end õige selgelt kroonikast rekonstrueerida.

Kui sakslased 8000-lise väega sõandavad 1211. a. peale jõulu sooritada sõjakäigu katkul lamavasse Ugauniasse ja ja sealt koguni Järvani, — otsustab Lembit, katkust hoolimata, sakslastele tugeva vastuhoobi anda. Sakalased ja ugalased koguvad sõjaväe kõigist provintsidest (15.9). Et katku pärast maa jõud nõrk, kutsutakse Novgorodi mehed abiks; need ilmuvad 15.000 (!) mehega (1212, veebruaris). Sellest ähvardusest on sakslastele küll. Neil oli veel hiljutine hirm Lembit-Meeme sõjakäigu puhust kontides. Mannermaa eestlastel ei ole väge enam tarviski: sakslased pagevad Riiga. Mannermaa eesti väge ei võidud kauemini koos hoida juba katku pärast: sõjavägi on hirmus hell katkule. Katk oli aga nähtavasti nõrgem saartel ja mere ääres.

Mandri meeste asemel koondavad eestlased¹⁾ kõigist mere-äärsetest provintsidest suure sõjaväe 1212 kevade alul — „estones vero de omnibus maritimis provinciis convenerunt cum exercitu magno“ (16.1) — Koiva jõesuhu, „Koivamünde“ äärde, ähvardades otsekohe Riiga. Seisukord on sakslastel täbar: eesti suur vägi Koiva jõesus; eestlased, lätlased-liivlased omavahel kokku leppinud, — liivlaste-lätlaste mässu eelmärgid annavad end juba sakslastele tunda; saksale sõbraline vürst Vladimir Lembitult (Polotski vürsti abiga) Pihkvast minema kihutatud!

Sakslased on sunnitud rahu tegema: tehakse „Turaida rahu“ kolme aasta peale 1212—1215.

Vahelekiiluja ülesanne on seda Saksale täbarat situatsiooni enne rahutegemist ja eestlaste hoogsat aktiviteeti tumestada, seda hoopis vales valguses paista lasta: eestlased tulid ja palusid alandlikult rahu, sest et lätlased neile muidu armu ei oleks annud, vaid oleksid nad hoopis ära hävitanud. See on vahelekiiluja harilik, iseloomulik taktika nii siin kui ta teistel võltsimistel.

Need 4 suuremat kroonikasse asetatud vahelekiilundit A₁, A₂, B₁, B₂ on asetatud kõik rahulepingute ette ja eesti sõjakäikude taha selge sihiga, rahulepinguid näidata

1) Eelmises kirjas lk. 156 tähendatud „Lembitus de Sackale seisab üks siin“ tuleb mõista: seisab üks (ilma seeniorita); sest samasugune ütlus leidub ka 15.9, millest ma teisel pikemalt kõnelen.

eestlastele pealesunnituna lätlaste rüüstekäikude läbi, aga mitte eesti poliitilis-strateegilise aktiviteedi saavutusena, mida nad aga tõesti olid.

Nii on vahelekiilundid A₂ ja B₁ asetatud tähtsa Turaida rahulepingu ette ning Lembit-Meeme 1211. a. kevadise mõjuva sõjakäigu taha. Suur vahelekiilund B₂, mis silmatorkav oma tsüünilise vassinguga ja võltsinise otsekohesusega, on asetatud — II Riia rahu ette ja eestlaste sõjakäiku „kolme väe manöövri“ taha. Vahelekiilund A₁ on mahutatud Beverini rahu ette ja eestlaste rahurünnaku taha, kusjuures eestlaste rahurünnak „ilustatakse“ mõne verise sündmusega, mis aga sisuliselt vastolus kogu toiminguga.

Meile tõestavad aga need vahelekiilundid just vastupidist, nimelt, et eestlaste sõjakäik nii 1211. kui 1215. a. väga suure eduga oli, nende poliitilis-strateegilised saavutused nii tugevad, et tarvis oli jultunuma, tsüünilisema võltsimise teel seda muljet vähendada. Arusaadav, kui juurdelisanditega moonutati tõelist algkroonikas kirjeldatud situatsiooni, siis ka mõistetakse, et äräjätmisega — „välja kiilumisega“ — eesti sõjakäikude muljet vähendati. Eriti tundub kärpimist 1211. a. Lembit-Meeme sõjakäigus Riia resp. Turaida-Võnnu peale, sest see sõjakäik oli sihitud peasjalikult ordu vastu. Ordumeeste käsi tundub aga kõigis neis vahelekiilundites, nagu meil varsti juhus on seda täielisemalt valge ette tuua¹⁾.

Vahelekiilundid C.

1. — 12. 6 (hilissügis 1208):

„Nende (lätlaste) hulgas oli Roboam, üks vahvamatest; see läks alla vaenlaste (eestlaste) keskele ja lõi nendest kaks maha, ning pöördus tagasi tervena kantsi kõrvalteed omaste juurde, Jumalat kiites selle erilise kiituse eest, mida Issand temale oli jaganud vaenlaste kallal.“

1) Vahelekiiluja-kordaja B kätt tundub veel 22. 7 (B₃) (a. 1218), niisama 23. 5 (B₄) (a. 1219), kus märgata „kordaja“ tüüpilist lauset: „ja kui need pöördusid tagasi, läksid taas teised sinna“. Mõlemal puhul on jutt lätlaste rüüsteretkist Pihkva alla. Kuna need sündmused — vahelekiilundid vähese tähtsusega ning eesti ajalooesse ei puutu, ei arenda ma neid siinkohal pikemalt. — Veel ükskord arvan leida kordaja lauset 26. 12 (B₅) (a. 1223). Sellest 26. 12 osast võime järeldada, et Eesti suure mässu puhul 1223—1224 lätlased mässu alul, kus mäss eestlastele edukas näis, hoidusid kõrvale sakslastest, jäid neutraalseks, ning alles siis, kui mässu äpardamine selge, löid lätlased jälle eestlaste vastu, õigmini sunniti sakslastelt jälle Eesti vastu sõdima. „Kui need (lätlased) pöördusid tagasi, läksid teised sinna (Ugauniasse) ning tegid samasugust paha.“ — Ma tulen selle küsimuse juurde teisel.

2. — 21. 3 (a. 1217, Paala lahing):

„Ja tundis ära Veko, Roboami vend, Lembitu, ajas teda taga, löi ta maha ning võttis tema riided.“

3. — 22. 3 (1218):

„... ja teine oli keegi lätlane Veko, kes üksi sõdis, vastu puud toetudes, 9 venelasega väga kaua; ja kui ta viimaks selja poolt haavati, langes ta ja suri.“

4. — 15. 6.:

„Ja läksid kaks lätlast Dote ja Paike külla; äkitselt tungisid nende kallale 9 eestlast ning sõdisid nendega kogu päeva; ja kui lätlased nendest paljusid olid haavanud ning surmanud, langesid viimaks ka nemad ise.“

* * *

Vahelekiilundid C kannavad ühtlast iseloomu: neis esinevad liht lätlaste lāti nimed paariviisi: Roboam-Veko, Paike - Dote; siia kuulub ka Meluke ja Vari-gribbe — B₄ ja 5-st.

Lāti Hendriku algkroonika kõneleb üksi lāti vanematest; nende vanemate nimed on germaniseeritud, igatahes mitte lāti kõlaga: Russin, Talibald, Drivinalde (Varidotel), vahelekiilundites C leiduvad lätlased on lihtmehed, keda algkroonika ei tunne.

Vahelekiilundites C esinevad isikud on „kangelased“: nad toimetavad vägitükke, mis igaühte peavad imestama panema, mille pärast C vahelekiilujat „heroiliseks“ nimetan. Roboam tungib üksi piirajate eestlaste keskele, lööb neist kaks maha ning pääseb ise tervelt. Veko tapab Lembitu, teda taga ajades; sureb ise üksi 9 venelase vastu „väga kaua“ sõdides. Paike ja Dote võitlevad terve päeva otsa 9 eestlase vastu ja langevad lõpuks ise ka. Tekib küsimus iseenesest: kes tuli siis Paike ja Dote vägitükist lätlastele teatama, kui nad kahekesi olid ja mõlemad surma said? Vaevalt võisid eestlased lätlastele niisugustest asjadest jutustada, kus nad 9-kesi 2 vastu terve päev võitlesid!

Väga iseloomulik on, et vahelekiilundite tarvis eritegelased on välja mõeldud. Võltsija ei olnud küllalt julge algkroonika tegelasi oma võltsimistes tarvitama, sest oleks võinud liiga läbipaistvaid, äraandvaid eksisamme teha.

Vahelekiilundi A₂ alguses on Dote ja Paike lāti vanemad, kuid vahelekiilundis C₄ on needsamad lihtsalt kaks lätlast, mis omasoodu tõestab, et vahelekiiluja C on eri-isik, kes teiste vahelekiilundite kavaga küllalt tuttav ei olnud.

Vahelekiilund C₁ ilmutab üldset kiilundite tendentsi, näidata eestlaste rahupüüet — laastamisena ja eestlasi endid saamatutena, ebakultuurilistena. Roboami vägitükil ei ole mingit mõtet — ja teda on raske tõesti sündinuna kujutella. Üksikud ära kirjad lähevad lahku selle sündmuse kirjelduses, mis tunnistuseks, et ümberkirjutajatele see koht kahtlemisi äratas. Nii on Gruberi väljaandes (Scr. Rer. Liv.): lätlased löid kantsist välja tungides „palju“ eestlasi maha, teistes ära kirjades leidub „viis“ surmatutena, — mis ka Pabst omaks on võtnud.

Nüüd tekib küsimus: millal astus Roboam alla kantsist ja löi üksi 2 eestlast maha ning pööris tagasi, ise puutumatu? Mispärast ta ei läinud teistega sõdima, kui need „viis“ eestlast surmasid ja „nende hobused ära riisusid“. Kõigiti veider sündmustik.

Rahu-läbirääkimistele Beverini all on katsutud anda anekdoodilist ilmet, mille juures eestlaste kulul nalja tehakse. Preester (Heinrich ise) astub kantsi äärele, kuna all sõditakse, ja puhub muusikalisel instrumendil — „jumalat paludes“. Kui aga eestlased — „barbarid“ — kuulsid „magusat“ laulu — „carmen dulce“ ja instrumendi teravat kõla, jäid nad „sõdimises“ seisma. Kuidas said eestlased üksi seisma jääda, sest seal olid ju ka vastased? Jäädes seisma pärivad eestlased järele — sest et nad omal maal niisugust (muusikat) ei olnud kuulnud, — mis niisuguse rõõmu(laulu) põhjuseks!?

Siin on väga lihtne ja harilik sündmus moodustatud anekdoodiks — pilkeks eestlaste üle.

Sündmus ise oli järgmine: Eestlased ilmuvad väega Beverini alla; lätlased ootasid neid, sest nad olid ette valmistatud ja Läti Hendrik ise oli ilmunud — läbirääkimiseks eestlastega.

Ilmudes Beverini alla annavad eestlased märgu, et nad tahavad lätlastega kantsis keskustella rahu pärast.

Lätlaste poolt ilmub Läti Hendrik ise kantsi äärele ning puhub pasunat tähiseks, et lätlased nõus on eestlastega kõnelema. See on tavaline sõjakomme. Nüüd algavate läbirääkimiste tähtsus (võrdle E. K. 1921, lk. 228 jj.) kontrasteerib eriti anekdoodilise ilmega, mäherdust ilmet kroonika toimetajad on katsunud anda rahusobimisele.

Ka siin on ära kirjade teisendite lahkuminekuid tekstis. Nii leiame Gruber-Hanseni väljaandes: „barbarid, kuuldes carmen dulce — magusat laulu“, kuna Zamoiski ära kirjastas „dulce“ (magus) puudub. Arusaadav, see „dulce“ pidi anekdooti veel mahlakamaks tegema: eestlased barbarid

jäävad sõdides seisma lahtise suuga, kantsist magusat laulu kuuldes, mida nad omal maal ei kuulnud!

Kahtlemata, siin on algkroonika kallal hiljemalt töötatud tendentsiga, mis läbi käib kogu vahelekiilunditest ja üksikuist moonutusist: eestlasi kujutella harimatumaina, hoopis metsrahvana, — barbaritena¹⁾ teiste Balti rahvastega võrreldes. See pidi küll olema vastukaaluks kõigele, mis eestlased ise oma maast ja rahvast paavstile ette kandsid. Eriti taheti eestlaste rahupuuet diskrediteerida, millest kõneleme pärast pikemalt.

* * *

Lembitu tapmisest Veko läbi vahelekiilundis C₂ olen kõnelenud E. K. 1921 4, „Lembitu surmas“, ning näidanud, et säärane tapmine võimalik ei olnud — sõjatehniliselt vaadates.

Juhin tähelepanu Läti Hendriku cap. 25. 2 peale, kus jutt Lembitu langemisest. Siin on selgesti öeldud, et riiglased on Lembitu surmanud: numquid non Lembitus Wytamas cum aliis senioribus suis... a Rigensibus interfecti ceciderunt!“ Riiglaste all mõtleb L. H. sakslasi. Vaevalt oleks ta nii lausunud, kui lätlased oleksid Lembitu surmanud. Sessamas 25. peatükis ütleb Hendrik: „numquid non omnes seniores Osiliae nec non et Rotaliensium provinciarum apud Thoreidam a Rigensibus interfecti ceciderunt!“ Ka selles lauses mõtleb Hendrik üksi sakslasi — riiglaste all. Sest Toreida piiramise puhul töid just värsked Saksast tulnud jõud (4000!) piirajate seas suurt segadust ning seadsid ootamatult lõksu saarlastele ja rotalaste vanematele. Lätlasi seal ei olnud. Teisal ütleb Läti Hendrik otsekohe, et ta riiglaste all sakslasi mõistab: lätlased - liivlased - eestlased teevad omavahel rahu „exclusis Rigensibus“, kus „Rigensibus“ all võib mõista ainult sakslasi! Niisama on rigenses teutonici tähenduses õige selgesti 18. 5, kus mõlemad sõnad vaheldumisi tarvitatakse ühes ja samas tähenduses. Kus kroonika juttu teeb saksa erilistest rühmadest — erakonnist: piiskopimeestest, rüütliordu meestest ja kaupmeestest, seal tarvitab ta rigenses — riiglased Riia kaupmeeste — kodanikkude tähenduses; nii näit. 12. 6 (sõja kuulutamise puhul eestlastele) ja 18. 7 Leole üllatusretke puhul, kus kõneldakse vaid rigenses ja

1) L. H. algkroonika kõneleb eestlastest kui „pagani'dest“, aga mitte „barbari'dest“.

ordumeeste osavõttest, kuna Rotala retkel kuu ennem ka piiskopimehed eriti nimetatakse; Leole retkel neid aga ei mainita.

Vahelekiilund C₄ on nähtavasti vahelekiilund — vahelekiilundisse! Ta tundub vahelekiilundi A₂ sees võõraskehana, ei olene üldsünnmusest. Võib järjeldada sellepärast, et vahelekiilundid C loomuga kõige hiljemalt on tehtud, igatahes pärast vahelekiilundit A. Ühtlasi annab see nähtus põhjust oletamiseks, et vahelekiilundeid C eri-autorilt on sooritatud eri-otstarbega: üksikuid lätlasi, lihtsaid lätlasi ka mujal kui Lembitu surmamises tegevuses näidata, nende võltsimisiloomu sellega varjata.

* * *

Nüüd, kus me vahelekiilundite arvu selgeks teinud, asume küsimuse juurde: mil otstarbel on need vahelekiilundid tehtud, kes võiks olla nende võltsingute autor ning mil ajal võiksid need vahelekiilundid toimetatud olla?

J. Luiga.

Puudused uuemas eesti luules. 11

Mis puutub saksa ekspressionismi endasse, siis luba-
tagu sellegi kohta julgeda öelda natuke isiklikku arvamist.

Saksa kirjanduslikust ekspressionismist öeldakse — ja sarnast väidab üks nende nimekam kirjanik, Edschmid, ise omas ülemalmainit broshüüris, kus ta uue voolu teooriat esitab —, et ekspressionism, vastandina enne seda valitsend impressionismile ja ka futurismile, mis kujutand vaid silmapilkist ja juhuslikku ja üksikasjalist ja tegutsend oma väikeste isiklikkude meeoludega, — vastandina sellele tahab ekspressionism harrastada suuri vahendita tundeid, suuri elu ja inimkonna küsimusi; eetiline külg on talle tähtis; ta tahab laieneda kaugemale juhuslikust ja detailist igavese ja kosmilise poole.

Selle järele otsustades peaks ekspressionism olema rõõmustav nähtus, mis tähendab tervenevat pööret kirjanduses, nimelt senni valitsend pealiskaudse, kergatsliku, liig ühekülgselt esteetitseva ja l'art-pour-l'art'itseva või koguni odavalt isääratseva ja epateeritseva vaimu langust ja uue tõsisema vaimu tõusu, mis võiks anda ka tõsisema, soliidsema ja sügavavaimulisema kirjanduse. Aga kahjuks ei, see on ainult näiline, puht-teoreetiline. Sest hoolimata oma teoo-

riast, on ekspressionism, nagu ta tegelikult esineb, ometi vähe soliidne, vaid pigem kergatslik vool. See on õigupoolest samast perekonnast, sama vaimu laps kui kõik eelmised modernistlikud voolud. See on viimne lüli, äärmine avataar sellest kirjanduslikust laadist, mis esile kerkis minevase aastasaja lõpp-poolel, esiti dekadentismi nime all, pärast uusiks ismeks ja teiseks harunedes, kuid mille ühine tunnus on mingi vähe elutõsine vaimulaad ja mingi kergatslik iseäratsemistung sageli koguni üsna odavate abinõudega. Hiljutine uuem äärmusse minev eraldi juhtumus sellest üldisest voolust oli futurism ja nüüd viimaseil aastail koguni dadaism. Ekspressionism ütleb küll futurismi vastu olevat, kuid õigupoolest on see sama vaimsuse avaldus kui futurism, ainult teiste hüüdsõnadega ja osalt teiste ainetega. Sest selleski näib valitsevat edesi sama vaimulaad, ja suured mõisted, nagu aated, inimkond, kosmos, igavik, on neile vaid suured sõnad. Need on neile vaid uusiks aineiks, mille kallal modernistliku voolu vaimus võib tegutseda. Kirjanduslik ekspressionism on selle poolest veel pahem, et ta mingisuguse aatelise külje (mis muide mitte küllalt eht) harrastamisega tahab oma vormi lodevust ja lohakust õigustada või põhjendada.

Ega miski ime: sest ekspressionismi loojad on enamasti kõik eelmise voolu aegsed mehed, kelle kirjanduslik noorus langes sõja-eelseisse aastaisse, kus parajasti uusima saavutusena valitses futurism ja kubism ja selle kohane vaimulaad: kergatslikkus, iseäratsemise tung kas või skandaali abil, mingi boheemlik-pohmeluslik hingeolu, mis läheb mõnede juures braveeriva eneseklounitamiseni¹⁾. Nüüdsel ajal vananeb vool kiiresti ja sellega ei üllateta varsi enam ega saavuteta tähelepanu ja kuulsust. Seepärast tuli uus retsept ja hüüdsõna leida. Ja modernismi juba kulund mantel pöördi ümber, õmmeldi siia-sinna mingi

1) Sellest boheemlikust hingeolust ja peaaegusest eneseklounitamisest annavad tunnistust muu seas ka mõnede ekspressionistide eneseelood. Nii teatab enesest üks tähtsaim ekspressionist Hasenclever: „Sündind 8-ndal juulil a. 1896 Aachenis, kus ma tänapäev veel pahas kuulsuses olen (wo ich heute noch im Verruf bin)... studeerisin Oxfordis. Siin kirjutin oma esimese näidendi. Trükikulud võitsin pookerimängus“... jne. — Iwan Goll kirjutab enesest: „Iwan Gollil pole kodumaad: saatuse tõttu juut, juhtumuse läbi Prantsusmaal sündind, stempelpaberiga sakslaseks märgitud; tal pole iga! ta nooruse imesid välja veretumad raugad“ jne. Samas vaimus on redigeerit mõnegi muu ekspressionisti autobiograafilised märkused antoloogias „Menschheitsdämmerung“ (a. 1920).

uus hilp külge ja uus „vool“ oli valmis. Tõsist sisemise olemuse uuestisündi, põhijuurelist vaimulaadi muutust, seda kõike ei näi olevat. Endiste modernistlikkude voolude vaimulaad — kergatslikkus, boheemlikkus, iseäratsemistung — on endiseks jäänud.

Seega on nendegi usulised laused ja appihüüded niisamuti pealiskaudsed, ebaehtsad, fraasilised.

Seega ei ole öeldud, et ekspressionism täitsa kasutu oleks kirjanduse arenemisele. Samuti kui eelmisedki modernistlikud voolud ja üldse igasugused voolud, omab ta järgmised positiivsed küljed:

1) purustab traditsiooni tardumust või takistab selle tekkimist, milleks iga vool, mis kauemaks ajaks ainuvalitsema jääks, kalduv on langema;

2) ta liialdustes ja äärmustes leidub ikkagi mingi häid külgi ja uusi võtteid, mis kunsti abinõusid rikastavad, mitmekesistavad ja uusi varjundeid võimaldavad;

3) laseb meid puhata heast soliidsest voolust (nagu mingist heast rammusast toidust), mis muidu tüütaks ja igavaks läheks, kuid mis pärast teatavat vaheaega ja ilmaolemist tundub jälle seda veetlevamana. Praegu ongi seesugune seisukord: igatsus teissuguse voolu järele.

Viimane teenus on vahest kõige olulisem ja suurem, sest esimese kahe ülesandega võiks genius ka ilma äärmusvoolude abita toime saada.

Kuid äärmusvooludel on ka omad pahed. Suurim neist on ükskõigsus ja eksklusiviteet oma äärmuses: oma äärmusliku laadi ja liialduste kõrval midagi muud enam ei tunnusteta ega sallita; teiste voolude peale vaadatakse põlglikult alla. Muide see ükskõigsus näib olevat paratamatu: et oma iselaadi kõige tõhusamini teostada, seks peab seda pidama kõige tähtsamaks ja ainuõndsaks-tegevaks maailmas.

Nii palju on kindel, et niisugused liig äärmustesse ja kuriooslikkusesse kalduvad voolud (nagu seda on dekadentism, futurism, dadaism, isegi ekspressionism) midagi kõrgelt väärtuslikku ega püsivat kirjanduses ei loo ega olegi loond. Selleks nad on nimelt liig äärmuslikud ja kuriooslikud ja võivad siis ka ainult kurioosumeid sünnitada. Mis nad võivad positiivist luua, on mõned uued võtted ja küljed, kuid neidki ei oska nad ise hästi kasutada, vaid seda saab tegema alles edespidine uus tõsisem, soliidsem ja mitmekülgsem vool: see teeb sünteesi, see tarvitab kuriooslikkude voolude võtteid alles parajas paigas

ja kõige suurema mõjuvusega, kasutades neid väärtuslike ainetega ja mõtete teenistuses.

Järjekult, esitades niiviisi modernistlike voolude puudusi, ei ole nende ridade kirjutaja milgi kombel vanameelne ega alalhoidlane kirjandusküsimuses, nagu mõned vahest on kalduvad arvama. Otse vastupidi: ükski vanemagi voolu kirjanik ega teos ei rahulda praegu. Igaühel on suured nõrkused ja puudused: ühel vorm ja tehnika puudulik, teisel sisuline külg tühine, lohutu või igav, kolmandal segab teatav sisemise loogika puudus, mõnel liig palju pikki venitavaid kohti, ja enamasti kõigil on miski, millest nüüd tundub nagu kõrgemalle saadud, midagi, mida võidaks nüüd paremini, peenemini teha, sest andmeid ja eeldusi selleks juba on olemas. Ainult seda sünteesi ei sünni veel. Takistuseks on ka praegused ükskülgised ja kergatslikud voolud. See võib sündida alles ühes tulevases paremas voolus. Seepärast on nende ridade kirjutaja silmad mitte minevikku pöördud, vaid tuleviku poole, ootusel ja igatsusel. . .

Äärmuslikud ja iseäratsevad voolud ei või iialgi toota suure- ja püsivaväärtuselisi kunstteoseid, sest et nad, nagu öeldud, on oma äärmuses ükskülgised. Ent iga ükskülgne äärmus on karrikaturaalne ja kuriooslik ja sel võib parimal juhtumisel olla vaid sellekohane huvitavus. Iga tahes asetseb see madalamal astmel kunsti hierarhias kui tõsine, mitte-grotesk kunst. Sest iluduse üheks põhinõudeks on ikkagi teatav proportsioon ja kokkukõla. Tunnustan nimelt teatavat hierarhhiat kunsti laadide vahel ja usun teatavasse absoluutselt kõige paremasse kunsti (muidugi Euroopa kultuuriga inimese suhtes). Kujutelen seda soovivat uut voolu järgmiseks. See oleks mitmekülgsem kui sennised modernistlikud voolud: esiteks see on elutõsisem, hingeliselt sügavam, mitte kergatslik, snobistlik, liig literatuurne ja steriilselt l'art-pour-l'art'itsev, boheemlik, ulakas (seda kõike on ka nüüd ülistet ekspressionismis), vaid enam huvitatud tõsiseist, reaalseist eluküsimustest ja nähtustest, võimeline tundma tõsist vaimustust, sügavaid tundeid ja huve; kuid seejuures ometi mitte taatlik-raskepärane, vaid ühtlasi ka nooruslik-romantiline; — teiseks seejuures ka tehnika ja vormi suhtes kõrge ja väärtuslik, koguni hiilgav, virtuooslik, koguni mänglev, kui vaja ja kui kohane. See on sama kui tõsisesisulises ja sügavamõttelises heliteoses esineb ka mänglevamaid kohti, kadentse, fiirituure. Nii võiks sellevoolulises kirjanduses tarbekorral esineda kõige äärmisemate modernismide võtteid

ja abinõusid, kuid need moodustavad ses kirjanduses siis vaid teatava loomuliku murdosa ega saa kunagi ebasuhteliselt valitsevaks.

Muidugi, kui teatav kunsti ja kirjanduse laad enam ei edene, oma uusis teoseis veel kõrgemale ei jaksa tõusta — ja seesugune ajajärk saabub kord igale voolule —, ja ilmub epigonism, algab suurte meistrite järeleaimamine keskpärasemate poolt, mis tõttu kogu vool akadeemilistub, ametlikustub, labastub, — siis on tung millegi uue ja värskema järele, ja nimelt nooremate seas, kelle iseseisvuse, enese-maksmapanemistung nõuab erinemist vanema sugupõlve laadist. On see elutõsine, raskepärast soliidne, siis tunneb noorem põlv (juba vasturääkimise vaimust) kõditavat tungi kergatslikum olla. Sest kõige kergem on erineda eelmisest, sellele otse vastuoksa tehes: sellest klassitsismi järele romantism, romantismi järele realism ja naturalism, naturalismi järele sümbolism, dekadentism, futurism jne. Ja seesugusele valitsevale (vanema sugupõlve) laadile vastuastumisel, sellele vastuoksa tegemisel on tegijaile suur üleolevuse, julguse ja iseseisvuse ning leidlikkuse nauding. Ja sel uuel on kogu noorema sugupõlve silmis vastuseismata veetlus, nagu üldse uus juba oma palja uuduse ja värskeuse tõttu tundub meeldivamana ja huvitavamana. Nii langevad vanad voolud ja tekivad uued. Kordame: On valitsev (vanema sugupõlve) vool elutõsine, raskepärast soliidne, siis tekib noorsoos tung, juba lihtsast vasturääkimise vaimust, kergemeelsem ja mänglevam olla. Niisugusel korral on siis sel uuel laadil teataval määral tarvilise vastukaalu õigustus ja väärtus. Seepärast oligi modernismi ilmumine möödunud aastasaja 80-neil aastail suurelt osalt ka positiivne nähtus, sest see tõi teatava korrektiivivi valitseva realismi liig raskepäraselle elutõsisele (Balzac, Dickens, Dostojevski, Turgenjev, Tolstoi, Freytag) või kainelt igapäevsuselle ja protokollilikkuselle (Zola). Nüüd pärast 40-aastast kestust on modernism oma korrektiiviksolemise tähtsuse ja tarvilisuse kaotand, olles degenerereerund liialdustesse (futurism, ekspressionism, dadaism), ja ise valitsevaks vooluks saand. Seepärast on nüüd ülim aeg käes sellele voolule vastu astuda ja jälle elutõsisemat laadi nõuda, seda enam, et viimane moodustab kõrgema astme kunstide astmestikus.

Peale selle on veel üks tähtis ja iseloomustav asjaolu, mis tõsise, soliidse laadi lahutab kergatslikust ja seepärast otse katsekiviks võiks olla mõlemi voolude äratundmisel.

Kes tõsisel, soliidset voolus tahab veel kaugemale ja kõrgemale jõuda, oma eelkäijaid ületada ja tähelepanu võita, sel tuleb veel kaugemale minna hingelises sügavuses, peenuses, hinge tundmises, tehnilises osavuses, virtuositeedis, maitserikkuses, tõsisel anderikkuses, loomisvõimes. See on äärmiselt raske. Seepärast ja ses mõttes olengi seda kunsti ja kirjanduse laadi nimetand raskeks kunstiks. Palju kergem aga oma eelkäijaid ületada ja tähelepanu võita on modernistlikes vooludes, sest seal tuleb eelkäijate sageli üsna odavaid iseäratsemise võtteid liialdada või mingi veel iseäralisem iseäratsemisviis leida, mis seda kergem tarvitada, mida iseäralisem see on. Ses mõttes võibki nii mõningaidki modernistlikke voole nimetada kergeks kunstiks.

Ka meie uuem luule ja üldse uuem kirjandus Noor-Eestist peale tekkis ja arenes modernistlikkude voolude mõju all. Sellepärast ongi arusaadav, et tal sellega on ühiseid puudusi ja pahesid: elutõsiduse, aatelise vaimustuse puudus (ka ühiskonnalisel ja rahvuslikul alal), kalduvus l'art-pour-l'art'itsemisse ja välisesse iseäratsemisse, paiguti vormilinegi lohakas laad, liig suur egotsentrism, aateline ükskõiksus. Oleks sel ajal valitsend mingi muu, tõsisem ja raskekunstilisem vool, siis oleks see meie uuemale kirjandusele ja eraldi luulele kasuks tulnud: seegi oleks olnud soliidsem ja raskekunstilisem, selgi oleks olnud enam sügavust ja elutõsidust. Sellega ei ole siiski öeldud, et siis samade luuletajate toodang oleks oma väärtuselt¹⁾ kuulmata kõrge ja täiuslik. Sest kirjandusliku teose väärtus ei olene ainuüksi voolust ja luuletaja meelsusest, vaid peaasjalikult ikkagi sellest, mida võiks nimetada luuletamisvõimeks, andes sellele sõnale kõige laiema tähenduse ja mõiste. Tundub, et see võime ja kõik selle juure kuuluvad muud eeldused ei kellegil meie luuletajaist ole küllalt suured. Seepärast võib karta, et olgu vool mis tahes, olgu meelsus ja tendents neil mis tahes, luuletagnad millest tahes ja pingutagu endid kuidas tahes, siiski väärtuselt kõrgeima tasapinnani tõusvat toodangut ometi ei saavutetaks, nimelt seda, mis küllalt kõrge oleks ka maailma-kirjanduse seisukohalt, sest sellega võrreldes tuleb meil nüüd ka eesti kirjandust ja kunsti hinnata. (Muidugi üksikuid suurepäraseid ja täiuslikke ridu, salme, vahest

1) Meelega ma ei ütle „kunstiväärtuselt“, sest see sõna on hakand meil tähendama mingi l'art-pour-l'art'itseva kunsti väärtust.

koguni harvu luuletusi võib juhtuda.) Siiski parem see tuleks kahtlemata kui sennine, kui oleks teine parem vool ja luuletajate poolt teissugune meelsus ja suurem pingutus. Seepärast ei tarvitseks ometi julgust kaotada, vaid siiski ikkagi oma võimete kohaselt tunnuliselt ja kohusetruult töötada oma parema tahtmise ja oskusega. Ausal, ehtsal, hoolikal töö on ikka oma väärtus ja see mõjub meeldivalt. Mäletan kedagi öelnud, et geeniuuse saladus on sageli ses, et oskab oma piiratust mõista ja oma tugevat külge tunda ja seda kõige täielisemalt kasutada. Meie luuletajad ja üldse kirjanikud peaksid saama alandlikumaks ja vähenõudlikumaks. See mõjuks tervendavalt ja lepitavalt. Noor-Eesti ja eriti Siuru õnnetu külg oli ses, et liig väljakutsuv-iseteadlikult esineti ja seeläbi pandi end kõrgemalt hindama, kui tõepoolest oldi, ja endiselt rohkemalt ootama ja nõudma, kui täita suudeti. Kuigi seesugune esinemisviis käesolevaks silmapilguks on kasulik, siis ei ole see seda sugugi mitte pikema aja kohta, vaid maksab end seda valusamini kätte, tuues kaasa pettumusi nii ühelt kui teiselt poolt.

Ja veel järgmine nõrkus on meie luuletajail, kui mitte kõigil, siis ometi mitmeil. See on, et kõik avaldetakse. Iga tühisem luuletus, iga viimne kui salm, olgu nii vääritud kui tahes, mis iganes kirjutet, peab tingimata trükis ilmuma. Midagi ei tehta katseks, harjutuseks, midagi ei jäeta „lauasahtli“. Meie luuletaja on eksimatu: kõik, mis ta iganes kirjutab, on hea ja väärt ilmuma, katseid ja nõrku töid tal pole.

Miks nii tehakse? Kui see sünnib enesearvustusvõime ja maitse nõrkusest, siis oleks see ühe tarvilise eelduse vaesusetunnistus neil luuletajail. Ei tahaks siiski seda oletada. Palju tõenäitlikumalt on selle nähtuse põhjuseks vist küll see, et ei jaksata küllalt palju luua häid luuletusi. Kogu aga tahetakse välja anda. Seepärast luuletuskogu täiteks ja selle paisutamiseks tarvilise lehekülgede arvuni kraabitakse siis lauasahtlist välja viimne kui rida, tuhnitakse välja viimne kui salmike, mis ammu kusagil ajalehes on avaldet, kuigi need kuigi väärtuslikud pole. Järelikult tehakse tööd, mis õigupoolest kuulub tulevasile kirjandusloolasele ja koguteoste väljaandjaile. See on ilmaaegu. Jäetagu ometi neile ka tööd.

Ajalehtedelle saadetakse aga selleks, et honoraari saada. Ja ajalehe toimetusel on nii vähe arvustusvõimet, et kõik vastu võtavad ja ära trükivad, niipea kui see tuleb „nimega“ luuletajalt. Ainult algajate ja tundmatumate

luuletajate tooteid kaalutakse, kas nad avaldamiseks kohased. On aga keegi luuletajana „läbi löönd“ ja teatava nime omandand, siis võib ta julgesti ajalehile saata kõige tühisemaid luuletusi, kõik need trükitakse, juba sellepärast, et leht siis võib uhkustada, et tal kaastööliseks on see või too tähtis luuletaja. Kirjanikud lausuvad teravaid ja põlglikke hukkamõistmisi nende kohta, kes hangeldavad, aga see ju ka teatav hangeldamine kirjanduse alal, kui väheväärtuslikke tooteid saadetakse täisväärtuslikekudega samahinnalistena turule.

Välimus.

Sellega ühenduses tuleks lõpuks veel puudutada modernistlikekude luuletuskogude välimust. Selles ka avaldub enamasti sama vaim kui sisuski. Väljamaal on modernistid püüdnud iseäratseda paberi, kausta, kaanelilustuste ja trükikirjaga ning trükingu viisiga ja sageli mitte raskekunstiliste, vaid enam kergekunstiliste abinõudega. Meil ses suhtes üldiselt, peab tunnistama, liialdustesse ei ole langetud. Ühe kergekunstilise iseäratsemise siiski on meie luuletajad oma väljamaa kaasvoollasilt üle võtnud: see on valge, trükkimata paberi rohkus nende raamatuis. Võimalikult palju valgeid lehti, võimalikult vähe teksti, näib nende põhimõte olevat. Et seda saavutada, seks on neil välja kujunend sellekohane trükkimisviis. Oletame, et luuletuskogu on 64-leheküljeline, — sellest palju suuremad meie uuemad luuletuskogud ei ole¹⁾, — siis selle paberi tarvitamine sünnib enam-vähem järgmise skeemi järele (v. järgnev lehek.):

Järjelikult tühje ja mitte-luuletustekstiga lehekülgi rohkem kui luuletusteksti sisaldavaid. Müidugi siin antud kava on üsna äärmuseni viidud. Kuid nii võiks tegelikult teha, ilma et ses keegi liialdust või paroodiat näeks, vaid seesugune luuletuskogu leitaks nüüdsel ajal üsna korralik ja normaalne olevat. Võiks koguni veel kaugemalle minna ja saavutada veel suurema luuletusteksti-lehekülgede vähenemise, nimelt seega, kui rohkendada tsüklite arvu (nagu Underi „Sinises purjes“, kus on 6 tsükli, Visnapuu „Taliharjas“, kus neid on 7), sest siis tuleb jällegi lisaks mõned paljaid pealkirju kandvad leheküljed ja neile järgnevad

1) 64-leheküljelised ongi Underi „Sonetid“ (I trükk), „Eelõitseng“, Barbaruse „Katastroofid“, Adsoni „Vana laterna“ ja „Roosikrants“, Kärneri „Maises ringis“. Muud ulatavad harilikult 72- või 80 leheküljeni, mõni harv üle selle.

Lehekülgede arv

Lehekülgede sisu:

	luuletus- tekstiga	muu tekstiga	tühjad
Esileht	—	—	2
Tiitellehekülj	—	1	—
Lehekülj kirjastusmärgiga	—	1	—
Lisa-tiitellehekülj	—	1	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Lehekülj mingi ilustusega	—	1	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Pühendus	—	1	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Tiitel „Proloog“	—	1	—
Tühi järelehekülj	—	—	1
Proloog	1	—	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Esimese tsükli pealkiri	—	1	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Esimese tsükli luuletused	8	—	—
Teise tsükli pealkiri	—	1	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Teise tsükli luuletused	9	1	—
Tühi järelehekülj	—	—	1
Kolmanda tsükli pealkiri	—	1	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Kolmanda tsükli luuletused	9	—	—
Tühi järelehekülj	—	—	1
Pealkiri „Epiloog“	—	1	—
Tühi järelehekülj	—	—	1
Epiloog	1	—	—
Tühi järelehekülj	—	—	1
Sisukorra tiitel	—	1	—
Tühi järelehekülj	—	—	1
Sisukord	—	2	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Lehekülj, kus avaldetakse, kes kaane- ilustuse ja vinjeti(d) valmistand	—	1	—
Tühi vahelehekülj	—	—	1
Bibliograafia ja märkused	—	2	—
Tühi järeleht	—	—	2
Summad	28	17	19

36

tühjad, teiseks kui rohkem vaheilustusi ja vinjette, millest igaüks nõuab tingimata 2 lehekülge (sest järelehekülj peab tühi olema). Nii saaks ülemal antud skeemis tekst lehekülgede arvu ilusasti 20-ni suruda (44 lehekülje „muu“ juures).

Muidugi tegelikult ei ükski meil ilmund luuletuskogudest täiesti saavuta siin antud skeemi, kuid elemente ja andmeid, millest see skeem kokku säetud, esineb neis

küllalt. Igatahes on tegelikultki mitte-luuletustekstiliste lehekülgede arv ikkagi ebasuhteliselt suur küllalt.

Kuid olemasolevate tekstlehekülgede tõeline teksti määr kahaneb kokku, kui silmas pidada, kuidas neis luuletuskogudes tekst on lehekülgedelle paigutat. Siin näib olevat põhimõtteks: võimalikult palju valget paberit. Selleks alustetakse luuletus võimalikult madalalt, nii et ülemine pool (mõnikord suurem pool) lehekülge jääb tühjaks. Seda parem, kui luuletus niisugusel korral ühele leheküljele ei mahu, vaid lõpp — vahel ainult üks ainus salm — tuleb trükkida järgmiselle (nii näit. on Ridala lasknud oma sonetid trükkida kogus „Kauged rannad“), sest uut luuletust selj leheküljelt enam ei alusteta. Järelikult ülemal antud skeemi järele korraldet luuletuskogus võiks, kui iga luuletus oletada läbistikku kolmesalmiliseks, olla ainult 16—20 luuletust, mis oleks kokku ainult umbes 240 rida, mis teeks harilikku proosateksti mitte rohkem kui 8 lehekülge. Järelikult 64-leheküljelises raamatus ainult 8 (vahest koguni veel vähem) lehekülge päris teksti!

Miks luuletuskogudes nii väikest tekstimäära püütakse laiali riputada nii suurele lehekülgede arvule? Siin on ühel ajal kaks põhjust. Esiteks see, et tahetakse luuletuskogu võimalikult paksemaks, enam raamatukujuliseks paisutada. Sest mis raamat see oleks, mil oleks alla 30 või koguni 20 lehekülge! Teine põhjus on esteetiline: palju tühja paberit — tühje vahelehekülgi, tühja ruumi samal leheküljel — peetakse ilusaks, peeneks.

Isiklikult leian, et kumbki põhjus pole sel määral maksev ega paikapidav. Kõigepealt ei tohiks seda olla esimene neist; sest sünnib ju väike pettus, kui midagi kunstlikult paisutatakse suuremaks kui tõepoolest on. Ent iga ebaehtsus ja kavalus mõjub ebameeldivalt. Kui vähe luuletusi, siis luuletetagu veel juure või juletagu välja anda ka õhuke, kas või ainult 16-leheküljeline kogu. See oleks ausam ja ehtsem. Teiseks, tühja paberi rohkus ei esteetilisestki suhtes mõju sugugi nii kasulikult, kui arvatakse. Võib sündida koguni vastupidine mulje: tühja paberi rohkus, mille vahele sinna-tänna riputat mõningaid tekstiribu, tekitab teatava õheduse, hõreduse ja lageduse tunde, järelikult kahjustab raamatu üldmõju. Parajalt tihedasti paigutat luuletused sellevastu annavad juba oma välimusega suurema tiheduse ja soliidsuse mulje. Koguni ses ei oleks midagi esteetika vastast, kui seespool sama tsükli samal leheküljel pärast lõppevat luuletust väikese vaheruumi järele, kui ruumi, algaks veel uus luuletus.

Õhemais kogudes eriti tuleb ka võimalikult tagasihoidlik olla tühjade ja ainult pealkirjaliste lehekülgedega, muidu sünnib liig suur dispropertsioon teksti ja tühja paberi vahel; seepärast võiksid õhemais kogudes ilusasti ära jääda lisatiitel 5-ndal leheküljel, see võiks selle asemel olla 1-sel leheküljel; ka pealkirjadelle „Proloog“, „Epiloog“ ja „Sisukord“ ja kaaneilustuse valmistajate teadaandele ei tarvitseks ohverdada igähele tervet lehte. Üldse võiks seega ülemal antud skeemis kindlasti vähendada 10 mitte-tekstilist lehekülge, mis on juba õige palju. Suuris, paksemis luuletuskogudes, kus pealegi tihedasti teksti, ei ole tühjad pealkirjaleheküljed ja järeleheküljed mitte nii silmatorkavad¹⁾.

Üldse ei ole sisulisele küljele hea, kui ilukirjandusliku raamatu välimus, eriti trükkimisviis on tehtud liig iseäratsevaks. Isegi üleliia ilustet raamat, mingi ülitore luksusväljaanne ei iga kord ole sisule kasuks: see oma väärtuse ja silmatorkamisega nagu matab sisu oma alla, vähendab selle väärtust; kujuneb tunne, et see välimus on väljaandjale nagu tähtsam ja see peaasi olnud (nii nimelt mõnede üli-ilustet klassikute väljaanded). See välimuse mõju tundub seda domineerivamana, mida nõrgem raamatu kirjanduslik külg ja väärtus. Seepärast tuleks raamatu välimusel, nimelt kaustal, paberil, trükingul, olla pigem tagasihoidlik, diskreetne, mitte-silmatorkav mingi iseäratsemisega, kuid seejuures ometi maitserikas ja peen. Mõlemad omadused ei sule üksteist välja. Ainult kaaneilustuse silmatorkavuses ja kõite toreduses ei peitu hädaohtu, sest et lugemise ajal seda ei näe, kuna kausta, paberit, trükkimisviisi vahetpidamata kogu lugemise jooksul tajutakse.

Modernistliku välimusega raamatute kohta võib lõpuks formuleerida järgmise aksioomi: mida iseäratsem raamatu välimus kausta, paberi, trükingu, sisemise ilustuse (osalt ka kaaneilustuse) poolest, mida rohkem sel tühje lehekülgi, mida hõredamaks on sisuline tekst venitet mööda lehekülgi, siis — ses võite kindel, olla — seda modernitsemam, hõredam ja tühisem on ka sisu. See olgu teile eksimata tunnusmärgiks. Sest vastavus näib olevat saatuslik, paratamatu, erandita.

*

1) Nii on Richepin'i luuletuskogul „Les blasphèmes“ küll 44 lk. mitte-tekstilist (s. o. pealkirjalisi ja tühje), aga selle koguarv on ka 344 lk., s. o. tühjad ja pealkirjalised moodustavad ainult vähem kui $\frac{1}{8}$ kogu lehekülgede arvust. Aga Visnapuu 80-leheküljelisel „Jumalaga Enel“ on 27 lk. mitte-teksti, s. o. ligi $\frac{1}{3}$ koguarvust. Ka on Richepin'i kogus ühel leheküljel vahel kahe luuletuse teksti.

Ses kirjutuses käsitleld luuletajad on loond kooli: on nooremas põlves tekitand terve rea järeletegijaid ning epigoone, kel on samad puudused, vahest veelgi suuremal mōõdul: keelelised, stiililised, värsitehnilised ja sisulised ja kes üldse luuletavad sama voolu ja vaimu laadis, nagu seda näha neist nende luuletustest, mida on ilmund ajalehe-lisades ja noorsoo-ajakirjades, nii et neis pikemalt peatada ei tarvitse. Vaevalt on loota, et nende seast tõuseks keegi suurem luuletaja. Siiski — annaks taevas, et siin eksiksin.

Nende luules meie modernistid võivad nüüd näha oma luule peegelpildi, olgugi natuke karrikeerit kujul. See vahest, paremini kui iga arvustus, paneb nad nägema ja mõistma seda laadi laule, seega ka nende oma luule pahesid ja puudusi.

(Järgneb.)

J. Aavik.

Vilksatused ärkamisajast.

2

Päevapildistanud J. Kurrik †.

C. R. Jakobsoni kohta ütles H. Treffner kord õige sõna: „Jakobson on teemurdja, ja teemurdja käed ei jää veretamata“ — ja tema jalad mitte püretamata, võime siia juurde lisada. Mis Jakobsonile ka kaela määriti tema vastaste poolt, seisma jääb ajaloo kohtujärje ees ikka üks asjaolu: Jakobson oli esimene teemurdja, esimene poliitikamees Eestis, ja tema eesmärk oli oma sugurahva parem pidu ja põli, Eesti rahva tulevik. Kes Jakobsoni „maha teeb“, võtku arvesse asja- ja ajaolud, missuguste keskel Jakobson esimesena algas ja võitles oma hiiglavõitlust kui mehine mees, kui hiiglane. Jakobsoni surma puhul hüüdis temale ometi järele „pühalikkude tundmustega“ tema võimetuma vastase poeg Harry Jannsen oma ajalehes „die Heimat“: „Jakobson on liikuma pannud tardunud aja“; ja ütles veel rohkem kiitvaid sõnu. Oma-kiitus, sõbra kiitus, võõra kiitus — enam-vähem ilusad asjad; aga vastase kiitus — selle peale võib mees uhke olla.

Jakobsoni iseloomustamiseks jutustan siin veel paar lookest. Laenuks võetud rahasummat ei ole Jakobson kindlaks määratud tärimiks mitte tagasi maksnud. Laenuandja kirjutab; Jakobson ei vasta. Laenuandja tuleb isiklikult; Jakobsoni ei ole kodus. Tuleb teine kord; Jakobson magab. Kolmas kord; Jakobsonil ei ole aega teda jutule

võtta. Viimaks saab ometi kord jutule: pahandab ja tõreleb, haugutab ja sajatab, kuni enam midagi ei oska lausuda. Siis võtab Jakobson sõna ja sõnab täielise meele-
rahuga: „Kuule, kas sa ei võiks mulle veel paarsada rubla laenata?“ Selle lookese kuulsin ühe Jakobsoni vastase suust. Niisugune meelelahu ometi imponeerib. Ja meele-
rahu oli parteivõitlustes ärritusõrnade vastastega vististi tema mõjuvam sõjariist. Meelelahu mitte ära vahetada meeletuimusega.

Meeletundeliselt oli Jakobson otse laps. Sõitsin nooremail päevil oma abikaasaga kord Viljandist Tartu. Jakobson sõitis meie kaasas kuni Rannuni. Oli nii jaanipäeva ümber. Tänassilma piirides säras aas lille-ehtes. Jakobson vaatles, vaatles ja ütles: „Nii kaunist õitsvat aasa nähes tunnen ma ikka, mis Hendrik Eihkenvels tundis, kui ta maa-alusest röövlitekoopast, kus ta oli üles kasvanud, välja pääsedes esimest korda näha sai päevalgust ja niisugust lille-ehtes säravat aasa.“ — Kas Jakobson ei olnud kangelane ja laps ühtlasi?

Oh neid koosolekuid, komiteesid, komisjonisid, istumisi, protokollisid! Weske kadunu ütles mulle kord, kui komisjoni istumine jälle läbi terve öö oli kestnud Aleksandri kooli õppekava väljatöötamise kallal ja meie kahekesi hommiku kella 7 paigu läbi uulitsate kodu poole astudes väsinult ja roidunult sisse astusime veinirestorani kehakarastuseks klaasi veini jooma: „Kui sa Peterburis oleksid oma tegevusega: sul oleks ammugi orden rinnas.“

Ajad ja ajalehed olid karedad. Hurti ja Jakobsoni vahel oli torm lahti. „Vanemuises“ üleval eestseisuse-toas peeti kohut Jakobsoni üle. Koos: H. Wühner, juhataja; J. Kurrik, protokollikirjutaja; J. Hurt, kaebusetõstja; C. R. Jakobson, kaebealune; siis veel Dr. Weske, J. Kapp, studendid R. Kallas ning J. Bergmann ja veel mõned teised. Süütegu: Jakobson on oma „Sakalas“ Hurti perekondlikka asju puudutanud, perekonna pühadusse puutunud. Sest ta oli seda laitnud, et president Hurt „Vanemuise“ saalist, kus suur hulk Aleksandri kooli abikomiteede saadikuid ligidalt ja kaugelt koosolekut pidamas, akitselt oli minema läinud, üteldes: „Mul on lapsed maalt Otepääst kaasa võetud, pean nendega tsirkusesse minema.“ Jakobsoni süütegu hinnati nii kuulmata teoks, et ikma panid ja püsti kargasid ja tuba mööda sinna-tänna tuikusid Hurt, Kallas, Bergmann. Juhataja Wühneri vastas teises laua otsas istus Jakobson. Kui Wühner temale peale kargas pärinal, ütles Jakobson üsna täielise meelelahuga: „Kui

Teie tahate juhataja olla, siis peate rahuliseks jääma.“ See mõjus; juhataja jäi rahulisemaks, teised mitte. — Õigeks jääb ikka üks sõna mis nõnda käib: „Teie satute ärevusse: teie pool on ülekoos.“

Ärevusriikas oli ka üks E. Kirjameeste Seltsi eestseisuse koosolek ilusal kevadisel ajas „Vanemuise“ aias. Koos: lehrer Blumberg oma kepiga, istus laua otsas; temale kõige lähemal Dr. Weske; selle kõrval mina oma protokolliraamatuga. Laua teisel küljel stud. Jürmann ja veel see, teine, kolmas. Ei mäleta, missugune Weske süütegu see oli, mis Blumbergi nii ärevusse ajas, et ta püsti kargas ja värisevate huultega kärkis ning vabisevate sõrmedega kepi, mis tema ees risti laua peal, tantsima pani. Weske vahib üksisilmi Blumbergi poole, oma käevart loogas pea kohal hoides. Minakene võtsin protokolliraamatu kaenla alla, tõusin üles ja ütlesin: „Mul nõrgad kondid, lähen parem minema,“ — ja hakkasin astuma aia värava poole. Jürmann, sündinud diplomaat, mulle järele. Pistab käe minu kaenla alt läbi ja ütleb: „Tule ikka tagasi! Ega's nõnda või koosolekult lahkuda; mis saaks rahvas ütlema?“ Pöörasin tagasi, ja Blumbergike oli vagur kui lambatall. — Weskeke pärast ikka jutustas seda lugu ja ütles: „Mina hoidsin ikka kätt nina kohal ees, et kui ta kepiga virutab, hoop mitte näkku ei käi.“ Ja stud. Raska, kui ta kuuljate hulgas oli, kõhutas naerda ja ütles: „Oh seda nalla küll!“ — Ja, ja, inimese „püha viha“ omandab hõlpsasti veidra väljenemisviisi — teeb teistele nalja.

Inetult aga väljeneb salameelsus. Ja salameelsuse väljenemine see Hugo Treffneri ja Dr. Weske poolt oli, kui nad Kirjameeste Seltsi eestseisuse liikmetena oma parteipraktikas omavahel nõuks olid võtnud, hulka seltsiliikmeid, endisi „baltlaste“ aegseid, üle lüüa. Teades, et mina konksude taktikaga mitte päri ei ole, dikteerisid nad eestseisuse koosolekul mulle seekord seltsi kokkukutsesse pandud liikmemaksu-meeldetuletuse ette sõna-sõnalt ja täht-tähelt: „Palutakse liikmemaksu ära maksta — ometi osaltki.“ Maksid siis ka, ja kassameister G. Sachs võtab raha vastu ja annab kviitungid „viimase aasta eest“. Ja kui nüüd valimised käsile tulid, võeti hääle-õigus nende käest ära, kes küll „viimase aasta eest“ maksnud, aga vahepeal mõne aasta eest võlgu jäänud. Ja, aga kuidas võis siis kassameister „viimase aasta“ kviitungid välja anda? Ja miks ei öeldud kokkukutsumises selge sõnaga, kuidas on lugu hääle-õigusega ja selle äravõtmisega? — Parteitaktika, aga ikkagi salameelne tükk!

Oli kord jälle kõnerikas Aleksandri kooli koosolek ära peetud ja minul sellest terve protokolliraamat järele kirjutatud — mitmed poognad kiirkirjast ümber kirjutatud ja sinise „tekkelpaberi“ vahele õmmeldud. Järgmisel väiksemal koosolekul Hobuse uulitsas H. Treffneri koolimajas lugesin protokollile ette, sellele kirjutati alla, ja protokoll jäi H. Treffneri hoiu alla, nagu sel ajal tema käe all üldse kõik Aleksandri kooli arhiiviline materjal seisis. Et selles protokollis mingi otsus seisis, mis Hugo ja Korneelius Treffneri plaanitsemistesse hiljemini enam ei sündinud, oli protokoll korruga kadunud, ja vennad Treffnerid hakkasid minu käest nõudma: Kus protokoll? Kadunud ja kadunud, — Kurrik süüdlane. Aga vaata imet: ühel pärastisel koosolekul kroonu gümnaasiumis Korneeliuse korteris näen, et Holstre mees Hain Henno seda protokollile studeerib. Ütlen Treffneritele: „Noh, ennäe, kadunud protokoll ju siin!“ Kuid seda minu imestavat hüüdu kuuldes jäid Treffneri-härrad tummaks kui kalad vees. — Salameelsus! — Salameelsuse peale mina igal ajal ja igal pool sülitän.

* * *

Tegelane J. Tülk oli Prantsusmaalt kodumaale tulnud. Ühel ilusal päeval tuli sõber Leidlov minu poole mulle teatama: „Nüüd on meile juurde tulnud uus tegelane J. Tülk. Ta on Pariisis pikemat aega elanud ja seal professorite jalgadel istudes viisikateaduslisi ettelugemisi kuulanud. On oma endise ameti poolest maamõõtja; jääb nüüd Tartu elama.“ — Ja prantsuslikkust oli Tülk täis imbunud nagu äikese-pilv elektrit. Igale puudutamisel hakkas ta välkusid välja sähvima, prantslasi meile näidates kõige heledamas silmipimestavas elektrivalguses. Jutustas, kuidas professor Pariisis ettelugemist algades ütelnud: „Nüüd tahame seda ainet läbi seletada, aga mitte allemannide, s. o. saksa, professorite viisi, tähendab — seletas Tülk — mitte pikalt ja laialt, nõnda et kuuljatel igavaks läheb, vaid lühidalt ja mõnusalt.“ — Vaimustusega rääkis Tülk igal juhtumisel viisikateadusest ja selle pariisilisest välja-arenemisest. Nõnda ka, kui kord Weskega tema poole juhtusin minema: hakkas meile varssi ette harutama viisikaseadusi, ja seekord maakera külgetõmbamis-jõudu ehk raskuseeadust, seda näitlikult põhjendades sellega, et kõik asjad ja inimesed ikka ümber kukuvad, kui nad enam „püsti“ ei seisa, tähendab: loodis maakera keskpunkti sihil. Ja nagu vanast Dr. Archimedes kullassepa peetuse jälile saades täis

vaimustust hüüdis: heureka! nõnda hüüdis nüüd Dr. Weske: „Nüüd ma tean, mispärast ma märke üles minnes keha ettepoole küüru hoian.“ — Liivimaa mõisnikkudest teadis Tülk jutustada vaimustavaid, s. o. rääkijat ennast vaimustavaid vägimehe-tükka. Jutustas näituseks, kuidas kuski mõned talupojad Riiga kubeneri juurde sõitnud, oma mõisahärra peale kaebama. Härra saanud sellest lõhna ninasse ja kihutanud viibimata Riia poole ja jõudnudki enne talumehi pärale. Ja see härra olnud kubeneriga sinasõber. Kui nüüd talumehikesed kubeneri ukse taha jõudnud, lastud nad sisse ja viidud kubeneri saali. Seal astub neile vastu — kes? — mitte kuberner, vaid nende oma mõisahärra. Käratab vihaselt, ja sedamaid saavad talupojad „vitsat selcka pehle“ ja siis jalad raudu. — Olin oma sõpradele jutustanud härra Tülkist ja kõigest sellest, mis tema meelest suur ja tore. Selle tagajärjel formuleeris üks minu sõpradest järgmise formeli: „Tülgi kolm jumalat: Prantsuse rahvas, füüsikateadus ja Liivimaa mõisnikud.“ — Tülk oli vaikides, olgu istmel istudes või jalul käies, alati endamisi naeratamas, otsekui vestaks ta iseoma mõtetega lõbusalt juttu. Aga iseoma rääkimist kuuldes sattus ta ärevusesse, olgu kõnetoolis, olgu isiklikult kõneldes. Ja see kõlas nõnda, kui oleks mõni vana-aegne Iisraeli prohvet rahvast ülekohtu pärast sõidelnud. Kui säärane tuju teda valdas, siis olid tal palgenäo ja käsi-varte lihased pinguli ja huuled värisesid rääkides. — Rahvameeste seas peeti teda — vaatamata tema haruldaste „jumalate“ peale — täitsa rahvameheks; vist tema prohvetliku iseloomu tõttu? Ka oma ihuelu tarviduste poolest sarnanes Tülk mõnele vana-aegsele targale: oli näituseks uhke oma katkenud saabaste peale, üteldes, et need tõesti makstud ja tema omad, aga mitte võlaga koormatud, nagu mõne peenikese mehe peenikesed saapad.

Füüsikateadusest pidas Tülk Kirjameeste Seltsi suurel koosolekul suures „Vanemuise“ saalis suure kõne. Selle kõne ettevalmistuseks oli ta seltsi kassast 25 rbl. saanud. Nähtav ettevalmistus muu seas: suur treitud pall, rippumas musta seinatahveli pinnal nõõri otsas; mõned klaastorud, sõrme jämedused ja umbes kolme-nelja jala pikkused, täidetud värvitud veega, seisid püsti, alumiste otsadega veevaagnas. Nende otstarve ja tähendus, nagu kõnepidaja kõne jooksul teatas: näidata, et õhu vastusurve vett torust mitte välja ei lase tulla, kui küll torudel prunt ehk kork all otsas puudub. Eespool-nimetatud kuuli löi kõnepidaja kõne ajal ümbertiiru jooksuma, nagu lingukivi lingu

otsas. Otstarve ja tähendus: nõnda jookseb maakera päikese ümber ja kuu maakera ümber. Kõneleja seletas ja näitas, kuidas taevatahtede kaugust mõõdetakse ja välja rehkendatakse — stereo- või trigonomeetriliselt. Seletas: kui vinkel leitud, siis see mil- või biljoniline arv selle mil- või biljonilise arvuga kasvatada. Ütles: „Ma olen kodus küll juba kasvatanud, aga et teaduslikkudes asjades uskumistest ei tohi juttu olla, siis ei pea ka teie mitte uskuma, et minu kasvatus õige on. Sellepärast tahame siin veel kord kasvatada.“ Ja võttis kriiditüki sõrmede vahele, astus seinatahvi ette ja hakkas kasvatama; kasvatas ja kasvatas, vaikides ja poole häälega endamisi ükskordüht pomisedes. Eksis vahel; kes kaasa kasvatas, õiendas. Tuli tahvlil ruumpuudus, nõu otsiti ja leiti tahvlipühisega. Aga aega see võttis. Koosolekul istujate meeste- ja naisterahvaste hulk oli kõne algusel uudishimuliselt vahtinud eespool-kirjeldatud nähtavaid kõneosasid; kuid pikapeale hakkas uudishimu mõnana; õhk saalis muutus lambalautseks; hakkas üks ja teine üleriiete nõõpa ja haaka lahti päästma, võideldes silmalaugude kinnivajumise vastu; hakkasid mitmed käima einelaua ja muudesse ruumidesse. Kõnepidaja muud kui kasvatab. Tundi neli või mis see kõne kestis. „Mitte allemannide viisi!“ — Kirjameeste Selts võis uhke olla oma neljatunnise kõnepidaja peale, nagu uhked on olnud Halliste mehed oma kirikhärra peale, naabri-kihelkonna meeste vastu suurus-tades: „Teil ka mõne kirikhärra! sõidab kahe hobusega. Aga vaata, mede Neider laseb — neli täkku ihen.“

* * *

Eesti oli läbi elanud oma suvise pööripäeva; lõpule oli jõudnud „esimese armastuse“ kallis kevade, ja sellele järgnes umbusalduseline õudne sügis. Selle pööripäeva läbielamine sündis sel silmapilgul, mil Suure-Jaani Kapp Kirjameeste Seltsi koosolekul oma historiliselt tähtsa kõne voolus jõudis sõnani „umbusaldus“. Sest sel suurel silmapilgul läks kära ja müra lahti „Vanemuise“ saalis geomeeter J. Tülki ja stud. theol. Leonhard Hesse eestvõttel, ja liikuma hakkas „baltlaste“ rongiskäik Kirjameeste Seltist välja — eesotsas J. Hurt. Järele jäid ja juurde tulid „rahvamehed“. Juurdetulijate rongiskäigu ülistamiseks luuletas hiljemini üks rahvamees, nimega Bleier, oma marsilaulu „Kõrtsist Kirjaseltsi“. Ja A. Grenzstein oma poolt tervitas seda rahvamehisluuletajat oma salmikuga:

„Bleier oli uur-
Maaker ja laulik suur.“

„Linda“ laevameesteselts omandas Tartus Vara krahvi maja. Tuli „sisseõnnistamine“. Seda toimetust toimetama oli toodud Vana-Willigerode. Suur kõrge saal inimesi täis. Lauldakse koraali; orkester puhub kaasa. Mina kuulatan ja kuulatan: mis imelik „passtoru“ see ometi on, nii ülitugev, et üle lööb vägeva kogulaulu ja tugeva orkestri-mängu? Viimaks märkan: inimlik kõri. Oli üks vene student. Ei ole mina enne ega pärast nii üleiniimlikku passihäält kuulda saanud.

Majaõnnistamis-päeva õhtul, kui veel kord „Linda“ majasse läksin Treffnerit taga otsima Kirjameeste Seltsi või Aleksandri kooli asjus, sain mulje, mis otse viirastus-line: Pimedaks olid jäänud kõrged saalid ja ruumid. Tühjas mööbliteta saalis põles akna peal küünlatuluke, lühtriks tühi pudel. Mustaks ja mudaseks olid sõtkutud libedad parkettpõrandad. Õudses saalis, pimedates ruumides liikus ja seisatas isikuid: Hugo Treffner, Haava Reimann, stud. Raska, veel mitmed tuttavad ja tundmata isikud, ka mõni maaproua. Ja ka veel üks tundmata mees: pikk, sihvakas, röövlinnu näoga, musta habeme ja mustade juustega; must vammus seljas. — Viirastus: „Sügas vahas metsa süles“ vana loss, tühi, maha jäetud, kuhu oma magamist magama käib oma seltsilistega Rinaldo Rinaldiini — „Roosa teda äratav“. —

„Linda“ laevaseltsi agendina seletas Dr. Weske ühel hommikul oma elukorteris Emajõe ääres maamehele asjatundlikul toonil ja usaldust-äratava ärimehelikkusega muu seas: „Aksionärid saavad dividendi aastas 8%, 10%, 12% — nii kuidas äri just läheb.“ Aga talumatsile tuli asi ometi kahtlane ette; sest nii väga usaldust-äratav ja asjatundlikkust tunnistav Weske väljanägemine sel tunnil just ei olnud. Weske „kasutas“ sel ajal koduseks kehakatteks musta Viljandimaa vammust. See „laaprokk“ oli tal ka sel hommikul seljas, ja selja taga ripnesid vammuse ääre alt rotisabadena välja püksitraksi otsad, sest et traksid veel mitte üle õlgade ei olnud pandud, vaid ainult püksivärvli nõõpide küljes ripnesid. Ja puhast maniskut Weskel ka veel ei olnud kaela pandud, ja pea ja habe alles sugemata ja nina-alune kasimata. Küll katsus maamehe kaaslane, linnasõber, kes mehe Weske poole oli vedanud, teda julgustada, üteldes: „Noh, mis sa's kahtled? See on ju doktori-härra Weske.“ Aga talumats mõtles, mõtles ja sõnas: „Ei, mina ikki enne tahan Reimanni-härraga rää-

kida; teda ma tunnen... on meil see 130 rublakest; oleme naisega mõlemad terve eluaja korjanud ja kogunud.“ Ei jäänud muud nõu: doktori-härra pidi mehe Haava Reimanni härra poole juhatama; ütles aga ja näitas, et kviitungiraamat on siin tema laua peal, et kui mees oma 130 rbl. tahab „Linda“ ärisse uskuda, siis tagasi peab tulema ja tema kui seltsi agendi kätte raha sisse maksma kviitungi vastu. —

„Nii ja naa“ oli „rahvameeste“ ajajärk. Hurt oli üksindusesse tõrjutud; võis oma aadetele anduda. Jakobson oli surnud; suri otse parajal ajal: oma kuulsuse tipul. Platsi olid astunud — „rahvamehed“. Kuid peagi ähvardas ja tuli kätte — pankrott. Ei usaldanud neid enam rahvas, ei usaldanud nad ise üksteist. Ei võinudki usaldada. Usaldada ei võinud mina ka mitte enam rahvameest Hugo Treffnerit, vaid protokollil kadumise loost saadik käis iga kirjatükk ainult kviitungi vastu kirjatoimetaja J. Kurriku käest president H. Treffneri kätte ja ümberpöördult.

Kui Kirjameeste Selts „baltlastest“ oli lagedaks jäänud, astus seal „härra“ üles. Koosolekutel rääkides ei nimetanud keegi teise nime ilma „härra“ ette panemata; samuti ajalehtedes: ikka „härra“ ja „härra“. Kes võis teist usaldada, et ta mitte pahaks ei pane ja vihaks ei võta, kui teda „matsist“ mitte kõrgemaks ei hinnata? — Samuti tuli moodi „suur“; ikka ja iga kord: „suur koosolek“, „suur kontsert!“ — Juba jälle pani Hugo Treffner eestseisuse-koosolekul ette: Kirjameeste Seltsi aias toime panna „Suur kontsert“. Tema olevat ühe ligilähedal asuva laulukoori juhatajaga rääkinud, ja see töotanud oma kooriga tulla. Muud kui Kurrik kuulutagu välja „Suur kontsert“. Kuulutasin. Ja seatud päeval ja tunnil Kirjameeste Seltsi aias väravale asudes avasin kassa. Oli nii kesksuve aeg ja reedene päev. Ootan. Tuleb esimesena üks noor maamees ja ostab pileti. Hind 10 kop. Et pileti ostjal parajat raha ei olnud, andis ta 11 kop., kuni kassasse raha sisse tuleb, et kopika saan tagasi anda. Ootan jälle. Ootan publikumi, ootan laulukoori. Aga tohoh ilmamaa imet: ei ilmu ühte ega teist! Ei ilmunud ega ilmunudki. Mis muud kui andsin „publikumile“ tema 11 kop. kassast jälle tagasi, panin aiavärava ilusasti kinni ja „Suur kontsert“ oli peetud. —

„Rahvameeste“ laev kihutas aga täisaurul edasi, aga kihutas ilma tüürita, tüürimees magas.

„Kalevite kange poega,
Kõlistelle kellakesta,
Kuulutelle kuldakeelta!“

Aga meie rahvamehised kanged pojad ei läbenud tähele panna „targa linnu tähendusta“, ei ütelnud endamisi, nagu ütles nupukas setuveli „ülemaal“ talutares öömajale jäädes ja seal lõhna kohal seasinkisid silmates: „Vaia mõistust pruuki!“ Setuveli küll pruukis mõistust oma kultuuriastme kohaselt: pruukis valskust — läks võttis paar kubu õlgi õlale, viis väljale, süütas põlema, ise jooksis tagasi karjudes: „Oih, vällan suur tulikaih!“ Kui nüüd talurahvas välja jooksis, võttis setuveli seasingid lõhnast ja muudkui minema. — Seasinki ja kõiksugu muud saaki kätte püüdma sõitis ka meie rahvameeste laev välja merele, aga tüürimehed ei kõlistanud kuldkellakest, ei pruukinud mõistust, vaid magasid laeva päras. Selle „tõttu“ jooksis nende laev salakalju otsa ja sai otsa ühes talumatsi 130 rublaga. Otsa said „Linda“ seltsi laev ja Kuntagani laev ja Aleksandri kooli laev ja Kirjameeste Seltsi laev. — Vaja mõistust pruukida, muidu tuleb pankrott; aga mitte valskust teha, sest valskust tehes tuleb jällegi pankrott — aineiline ja moraaliline.

* * *

Kastor ja Polluks — Hurt ja Jakobson, miks teie riidu läksite? Teil mõlemil oli ometi ühine eesmärk. Sugurahvake, miks lahenesid sa kahte lahkosasse? Oled ometi nii arvukehv, jõuetu. — „Pahandused peavad tulema.“ Kust nad ometi tulevad? Kust need pahandused tulid näputäie eesti meeste vahele? Ja kui pahandused tulid, miks jäi „baltlastele“ ikka martüürium ja „rahvameestele“ pankrott? — Psühholoogiline probleem. Katsun seletust teha või vähemalt kuidagi pidi aimu saada sellest probleemist. Nagu inimesed loomusuguliselt kahte liiki lahenevad: mees- ja naissugu, nõnda näib ka mehiste ilmas mingi sarnane vahe olemas olevat, vahe, kust välja sigib parteinemine, välja kasvavad pahandused. Ühistesse aadettesse imagineerivad kõik; ja ometi kokkupõrkamised edasirühkimisel ühisel sihil! Sest ühed on enam tahtelist iseloomu, imagineerivad enam rusikasse; nende poole kalduvad „pealt“-vaatajate hulgad, naerjad. Teised on enam tundelist iseloomu, imagineerivad enam minasse; nemad hakkavad võitluses hõlpsasti iseennast halatsema, „pealt“-vaatajate kaastundmust võita lootes. Ühed tõmbavad eneste järele proletaarlaste suured hulgad;

teised erinevad variserlikku iseliiki. — Selles iseloomude vahes juurdusid ka Hurti ja Jakobsoni vahel tekkinud pahandused.

Kuna Jakobson politikamehena enesele tähtsust omandas rusikaga, nagu see sellel alal teisiti võimalik ei ole, võitis Hurt enesele tähtsust paitava käega; paitas aateid: keeleaadet ja meelegaadet. Vastaseid ta küll ei paitanud, vaid hüüdis täis püha vaimustust: „Raiun mõõgaga, pistan piigiga, küsimata, kas vastane võõras või suguvend.“ Ometi ei „tegutsenud“ tema lahingulöömine mitte kõleda sügisese tuulena, lõikava talvise õhuna, mis elu hävitab, vaid kevadise tuuletormina, millest tundub, et selle taga ja sees on tulemas elusigitav kevade. — Hurt oli loodud aadeteilma elanikuks, aga oli kukkunud siia ruumi- ilma, kus asjad ja inimesed nii kalgilt vastamisi kokku põrkavad. Kuna K. A. Hermann suuga hüüdis: „Eesti, Eesti,“ tegi Hurt seda teoga: aadestas Eestit või eestistas aadet.

Jakob Hurti kätikisse olid graatsiad pannud muude kingituste juurde võitlemise osajao, aga ühtlasi ka kannatamise osajao. — Kord seletas Hurt oma usutunnistust lõbusal tunnil väikeses sõprade ringkonnas, kui seal protestantismusest ja selle tähendusest kõnet oli: „Protestantismus tähendab: ära lase ennast üle lüüa!“ Ja töötamise ja võitlemise puhul on ta siin ruumi-ilmast lüüa küll saanud, aga küll vastuvaidlemata üle löömata jäänud.

* * *

Möödas on ärkamisaeg; kadunud pea kõik selle aja tegelased. Mina viimane „mohikaaner“ veel alles.

Lõpetan.

Püüdsin osa äraelamisi loomutruult kirjeldada, vilksatustena päevapildistada, vaadates muidugi iseoma prilli läbi.

Viimseks veel vilksatab minul silma ette minu oma lähinev kalmuküngas...

Sündis ilmale — elas vanaks — suri ära.

Ilmale tulles kukkus kehvade inimeste pesasse.

Mis ta oli, tegi, mõtles?

Ei olnud „tark mees“: ei osanud raha ja vara tabada ega koguda. Elas peost suhu, nagu isa ja vanaisa. — Ei olnud „esimese suuruse täht“: seisis alati teisel kohal kooli- ja kirikhärrade ja presidentide kõrval.

Ratsutas Eesti geniuse õpipoisina sulevarrega, nagu nõiaimeistri õpipoiss luuavarrega, ning askeldas harutihti huisapäisa — kangastades oma elukangast, lainetamas rinnus tundmuste meri, alatasa tõusev, mõõnav.

Igal päeval omad ikked,
Tunnil omad toimetused,
Murekoorma muljutused,
Omad soovitude sõuded.*

Inimesi hinnates ülistas mehismehisust ja sülitas närukaelsuse peale. Ise kuulus niisuguste hulka, missugustest on öeldud (Luuka 16, 15): „Teie olete need, kes endid inimeste ees õigeks teevad, aga Jumal tunneb teie südameid.“

Äramõistmata mõistatuseks jäi temale nähtav maailm ja nägemata maailm. Jumala looduses heljus alatasa imede keskes. Küsida oskas, kustust ei leidnud. Nägemata maailma asjus seisis — nagu luuletuses noormees Egiptuses Saisi linna templis — eesriide ees, mille taga varjul — tõde.

Näha temagi igatses — näha!...

Oli mis oli, tegi mis tegi, mõtles mis mõtles — mida madalam kalm, seda jõudsamini rohi peale kasvab.

* * *

Näe, ratsanik kihutab nõmmel'al
Seal endiste heitluste tallermaal,
Kus lõpmata võideldi vahvast',
Kus sõda sõi maad ja rahvast.

Neil elu siin oli nii rahuta,
Nüüd mulla all magavad rahuga. —
Miks ratsanik kiirustab sõitu?
Vist püüab mees võita mõnd võitu.

All nõmmel sõit käimas on täies hoos
Ja üleval sõuavad pilved koos
Ja põhjatuul vinge ja vali.
Mees, ruttu! — ju tulemas tali.

Kes, rahutu ratsanik, oled sa?
Sind tunnen: just ise see olen ma.
Nüüd võitlus veel äge ja vali —
Pea nõmmel on asumis tali.
(Fr. K. Ginzkey: der Reiter.)

(Lõpp.)

Murdesõnad

Kuusalu kihelkonna rannaküladest.

M.

Mainima — kedagi taga rääkima.

Maltspiik, -gi — terava, voolja otsaga raudpolt, millega kõie sõlmi lahti kangutatakse; teine ots tihti haamri taoline, millega naela või selle sarnast lüüa võib; enamasti ka nõor järel, millega m. kaela riputatakse, et töö juures merde ei kukuks.

- Mardajus, -jukse — surmaeelne viirastus, vaim; „nägin tämä mardajust“.
- Margun, -i — paha, mis hinge kinni paneb, üle võimu käib (näit. tuul, pipraviin jne.).
- Marras, -rda — surmaeelne viirastus, vaim; „kuulin marrast, pidäsin mardaks“.
- Matrama — segamini ajama, sodima.
- Muisutama — meelitama mokaadega häält tehes, nagu härja sundides. Vanemal ajal muisutasid inimesed, kes tormi ajal merel olid, „musta härja“ — lainet, et see sisse ei lööks (lainet nimetati „mustaks härjaks“, sest meelituse, palumise (manamise) juures kardeti asja õige nimega nimetada).
- Mukkima — ennast ilusaks püüdma teha, kas ilusate riiete või ehete läbi; „mukkitab ja vikkib ennast“.
- Muldpink, -gi — mullakord, mis sügiseti elumajade vundamenti ümber aetakse, et tuul vundamendist ei saaks läbi puhuda (endistel suitsutubadel); kevadel aeti muldpink jälle maha.
- Mutk, -ka — kõverus puus, keerd; „siel on viel mittu mutka matkas“ — on veel palju teed käia.
- Mutkas — vintrik, kõverik, „lüngiline“; „sie puu on mutkas; puu kasvand mutkasse“.
- Mutkistama — 1) puu (näit. ree jalase) painutamisel („taivutamisel“) kortsu üles lööma; 2) suuga vigurit tegema, suud väänama, iga moodi suud liigutama.
- Muuga-auk — pime koht; „tuba just kui muuga-auk“ — tuba on liiga pime.
- Mäkkeldama — käperdama, kätega siit ja sealt kobama (näit. neidu).
- Mämmelkook (-kuok), -gi — vilets leib, taignane ja vähe küpsenud leib.
- Mängeldama — segama; „määmmi mängeldama“ — viletsat leiba tegema.
- Mölgäjelema — suuga vigurit tegema, suud iga viisi liigutama.
- Möllütämä — 1) vahtima, suu ammuli; 2) suits möllütäb — ajab täis, igale poole; „mis siel möllütäb?“
- Mölkimä — rikkuma; „mölkib samati ära asja“ — rikkus, tegi asja viletsasti; „mis niisugune läheb mölkimä!“ — m. n. l. tööd rikkuma.
- Mügerikkune — aukline.

N.

- Nari — haigus, kus keha osa (käsi, jalg) liikmekohast rudiseb, rodiseb.
- Norr, -i — viinast ja kohvist valmistatud jook randlastel; palava kohvi hulka pannakse tublisti viina.
- Nukkerdama (hiidlaste keeles) — hõõruma, kortsuma, kortsutama.
- Närvite — poolviltu (vaatama).
- Näskävillä — käsipõsakil kuskil najal seisma, jalad ristis; „tämä oli näskävillä“.

O.

- Ogema — õpetama, head nõu andma.
- Ominad — suured kalad, sillid ja suuremad; „tuli oige ominu“ — saadi õige suuri kalu.
- Oskavad — osavad (murdes).
- Ouks — paljuks, hulluks, pahaks, imeks (panema).

P.

- Paderik, -ku — väike umbes 1—2-toobine pada.
- *Pajustik, -u — peenike pajumets.
- Palmik, -u — juuste ilustus naisterahvastel (v. käär).
- Pardonid — köied, mis aluse pardalt üles tengi tippu käivad; kliiverpoomi pardonid käivad kliiverpoomi otsast parrastele.
- Patsas, patsasammas — endise umbahju tugi, mis põrandalt tabani-õrre külge käis; patsasamba ja seinte vahele oli umbahi ehitatud; p. küljes olid ka peerupõlemise pihid. — „Kova kui patsasamm“ öeldakse tugeva vanainimese kohta.
- Peibutama — teise käest midagi meelitades enesele petma; ilma-asjata midagi käest ära andma; „küll sie peibut' aga“ — küll see meelitas.
- Pengres, -re — mere koht, hauast (v.) madalam, ranna pool; ka: penkres.
- Perakute — üksteise järele, reas.
- Pigardi- auk — aluse teki peal parda sees olev auk, tinast toru vee väljajooksmise jaoks.
- *Pihk, -ka — vaik, mis okaspuudest välja ajab, kui need maha on raiutud; „sormed on pihkased, palgid on pihka täüss“; sest ka: pihkane.
- *Piiluma — salaja vahtima, vaatama.
- Piimamõll, -ü — suur paks valge suits, enamasti toorestest kadakakokstest (karjalaste lõbusam tegu).
- *Piis, -i — kamin ahju ees; „kumajas kadus“ lee kohal; piisialune — kamina-alune; piisi peal — umbahju otsel, lee kohal üleval.
- Pikk, -ka — ussi aunimi, sest ussi ei tohtud nime järele hüüda, — teeb paha!
- Pilama — pilkama; pila perast — pilkamise pärast, pilkamist kartes.
- Pilutama — linasest riidest koed välja kiskuma, nii et väikese vahe peale ainult lõimed jäävad, need lõimed põimitakse 2—3 kimpu, nii et väike auk järele jääb. Enamasti pilutati kõikseid ja särka; sest ka: pilutamine. Pilupalistus — koht, kus on pilutatud, enamasti särgi värvlitel ja kraedel.
- Pinnama — hästi peenikeseks venitama; ketrama peenikest lõnga; „vergiargi taga pinnas — venütäs“.
- Plankpender, -dri — köie otsas rippuv plank, mis viilardi (v. Randlase sõnaraamat — E. Kirj. 1910, lhk. 429) alla pannakse.
- Pohvajus, -kse — suitsusalk, aurupilv.
- Pompsima — noota lappides pusasse, sassi ajama.
- Pook, -gi — majakas, tuletorn.
- Porgeldama — südametäiega kedagi looma peksma, kas teibaga või puuga.
- Poulin — köied paadi parda küljes; seesama, mis ahkmed*.
- Puhenaime, -se — kosjasobitaja naisterahvas, kes poissa-tüdrukuid püüab paaritada.
- Puljama — tõstma, punnima, ubima, uppima, midagi nagu suure rutu ja vaevaga tegema; sest ka: puljamine.
- Purgama — midagi ära lahutama (aeda), maha kiskuma, üles harutama (kinnast); sest ka: purgamine.
- Pusa — koms, poms, sassi kokkukistud asi (noot, niit, lõngaviht jne.); pusa — sasis, mäsus.
- Pusama — segamini minema, ajama; pusaolema — hädas olema.
- Putterdama — kuskil pehmes kohas, näit. lumehanges hädavaevalt edasi liikuma, ronima.

Pätsahi — endine umbahi (v.).

Püürüti, -timme, püürütimed — silmad, iseäranis suured (väga vana sõna, tuleb ainult muinasjuttudes ette).

Püttü viskama — kivi vee kohta nii üles viskama, et ta otsejoones alla kukkudes iseäralise surutud hääle sünnitab, ilma et ta vett üles pritsiks (v. tiirtopsu viskama).

R.

Raadama — tapma suurel hulgal, otsa tegema (näit. täisid raadama).

Raakelehed — ubalehed (*Menyanthes trifoliata*).

Raiskud — toa pühkmed; raiskukorv — pühkmete korv; „neul kukkus raisku“.

Rait, -i — rida, rodu, näit. vabesid (v. R. s. I).

Ratashaned — suuremad metshaned. Metshaned jaotatakse: laglehaned, vareshaned ja ratashaned. Vahet tehakse karva, suuruse ja hääle järele.

Rebakele, revil — püksid, kui nad mitte harilikku kohta ei ole kinnitatud, vaid lodevalt allpool ripuvad.

Renksatuselaul — laul, mille sõnadel mingisugust mõtet ei ole, vaid üks arusaamatu sõna teist taga ajab (näit. laste mängulaul: Entel, tentel, trika, trei jne.).

Riebutama — koeruse pärast kiusama, käperdama, kallistama, kätega vabalt siit ja sealt kobama (neitut); „kas mina olen õige sinu riebutava!“

Riek, -gu — 1) sula koht jää sees; auk ehk pragu, mis tuul jää sisse on lahti kiskunud; suur lai pragu jää sees; 2) pükste eesmine auk.

Rienama — „tõrvama“ kedagi rääkides, teist taga rääkima, kedagi siunates mustama.

Rinnatuksel seisma — otsekohe, rind õieli, „kuraasis“ seisma; ennast ise igal pool ette toppima.

Rood (ruod) — kala luud, kondid.

Roodima (ruodima) — (kala) süües kontisid (luud) välja võtma.

Ruigutama — hädaldama, olkima, kaebama; „ei tiie midä tuli siie ruigutama“.

*Ruskama — punama (koit, eha): „ehtu ruskub“ — eha punab; „ehtu rusku, talve jätku“ — kui eha punab, tuleb külma.

Rõplema — punnima, uppima, vaevaga tõstma.

Rüdükses — kõveras, kõssis (inimese kohta).

Rüdüskäne — kõveras, kütiras (inimese kohta).

Rüttas — kõveras, kõssis (v. rüdükses).

Rüötsakilla — kõhuli.

S.

Sabisema — sahisema, kahisema.

Saduperse — tuulest mahamurtud puu, mille juurikad püsti.

Saevar, -i — saere, täi muna peas.

Saevarikornits — täitanud, täisid täis inimene, kasimatu, ropp inimene.

Sahvajus, -jukse — vihmasagar, iil.

Salm, -e — ahela, keti lüli.

Sanguks, -ukse — poolest saadik üks, võre endistel suitsutubadel; all oli sanguks kinni, et külm sisse ei saanud tulla, kuna pealt suits vabalt välja võis minna.

Sarg, sara — tükk põldu, maad, krunt; on heinamaa-sarg, põllu-sarg; tarvitatakse tihti; „kelle sie sarg on?“

- Sautama — liigutama, puudutama.
 Savipuoljas, -ja — veiseröögatis, sammaspoolik (nahahaigus).
 Seunama — õnnistama; tarvitatakse veel endiste tabade, „kunsside“ pidamisel, tihti kõige paha vastu öeldavas lauses: Jeesus seunaku!
 Siegama — kahtepidi käima; ka tüüri kohta, kui otsekohe tüüri ei peeta: siegab käes.
 Sieraud, -ua — hülgeraua (v.) nimetus, sest hülgeraua nimetus oleks halvasti hülgesaagi peale mõjunud.
 Siimuraud, -ua — v. sieraud.
 Siiraud — kõver kahe poolega, lusikanoa sarnane tööriist, millega laudade serva sooni lõigatakse; keskel, kahe lusikanoa vahel on otsekohene tugi, mis laua serva vastu käies sihti peab.
 Sinkuma, -gun — vastu rääkima nuttes, nutma.
 Sirula — otsekohe pikali, pikali maas.
 Sippud — pastlad; nahast tehtud jalanõud, mis nõõridega jalga kinnitatakse.
 Sori — pühapäevane teenijate kalapiüük peremeeste püüstega; „käivad soril; saan soriraha“.
 Suastama, min. suastin — keelama kedagi, tagasi hoidma, maha sulgema, vähemaks tegema (viha).
 Suhelane, -se — sohinaine, lapsega tüdruk.
 Sukkel — karme, terane; „sie on ästi sukkel“ — on väga karme.
 Sulistus, -se — 1) vilets, vedel supp; 2) vesine piim, piimalaga.
 Suatsema — tahtma, himustama; „kas sõid niipalju kui suatsid?“ — kas sõid niipalju kui tahtsid?
 Surtsajus, -kse — 1) miski sorts-sorts visatud (näit. kratil tule surtsajuksed); 2) väike anne, and.
 Suudar, -i — kingsepp (ainult mõnes vanemas mängus ettetulev sõna).
 Säariksed — sukasaäre sarnane kehakate kehrluust põlveni; enamasti triibulised — musta neli triipu, punast kaks triipu.
 Särmed — umbes poolteist tolli laiad ja pool tolli paksud pikad lõhandid, enamasti männist, millest peergu kistakse. Peerupuud, ümmargused 3—4 jala pikkused siledad männipuu notid, lõhutakse esiteks lõmmudeks, lõmmud viimaks särmeteks ja särmetest kistakse peergu.
 Südik, -u — ahjuroop, -kook (õige vana sõna, vähe tarvitatav ainult Kõnnu rannas).
 Süüstämä — viskama, lükkama järsku.

T.

- Taak, -ga — seljakoorem, seljatäis, raskus, mis tõsta annab, kimp.
 Taban, -i, tabanisant — inimene, kes tabanipäeval, s. o. jõulu teisel pühäl, mardisandi kombel võõraisse riideisse moonutatult perest peresse käis andeid korjamas. Tabanisant ei tohtinud kaugele tulla minna kui tabaniõrrest saadik (tabaniõrs — aampalk umbes 4 jalga toa seinast, mille peal parred käivad. Umbahju nurgast läks patsasammast tabaniõrre külge); kui sandid tabaniõrrest mööda läksid, anti neile annete asemel peksa.
 Taig, taia — taba, „kunss“, millega kellelegi kahju püüti teha ehk ennast kahju eest hoida. Vanasõna: „tühjad tajad tiedale (s. o. kes teab), tiedamatumale mitte midagi“.
 Taigaline — tabade pidaja, teadja; nõid.
 Taprik, -u — väike kirves.
 Tara (päikese) — ring ümber päeva (ehk kuu); halo
 Tavitama — katsuma, püüdma, tahtma, võtma; „ma tavitan, kas saan uost maasse menna“.

- Tiipama** — last jala peal kiigutama; laps istub ehk seisab üle põlve visatud jala peal, kiigutaja hoiab lapse käest kinni ja kiigutab jalaga; ka: piipama, piibama.
- Tiirtops** — kivi vee kohta nii üles viskama, et kivi otsejoones vette matsudes kukuks, ilma et yett üles pritsiks; ka: püttü viskama.
- Tiskid** — puukausid, mida vanemal ajal tarvitati (ainult Kõnnu pool tarvitatav sõna).
- Tobu** — rumal, loll; arusaamatu.
- Tohilakk**, -ka — kosjasobitaja meesterahvas, kes tüdrukuj- ja poisivahel aitas kihlusi toime panna; vahesobitaja; naisterahvast sobitajat hüüti enamaste puhenaiseks, kuid vahest ka tohilakaks.
- Tohvajus**, -jukse — väike suitsu-, aurupilv, suitsusalk.
- Toibuma** — kosuma, haigusest terveks saama.
- Tokutama** — ropsitakku pikkamööda ketrama, nii et ketraja juba tukkuma jääb.
- Traak**, -u — 1) randrüütel, piirivaht (mõnitavas mõttes); 2) paha sõimusõna.
- Treemel**, -mli — 1) kitsas riba maad, põldu; 2) pits naisterahva mütsi alumises servas (sohinaised — lapsega tüdrukud — pidid ka mütsi kandma, mille neile naised vägisi pähe toppisid, kuid nende mütsil ei tohtinud treemlit all olla).
- Tuhlid** — kartulid (Kõnnu rannas).
- Turgutama** — püüdma priskeks, rammusaks sööta; enese eest hoolitsema.
- Tutkas**, **tutkame** — peeru ots, mis pilukasse ehk ahjurinda põlemata järele jääb; „tutkas kukkus süsije hulka, hakkavad ehkuma“; „viskan tutkame liede (Viinistu)“.
- Tüllütama** — hüpitama, üles tõstma (vähe pruugitav sõna).
- Tümik**, -a — värske käimata õlu; virre.
- Tüve** — vaikne (meri); „tüvene ilm“ — vaikne ilm; „meri on tüve“ — meri on vaikne; „olime kogu päeva tüvenes“; „tüvenega välja menema“.

U.

- Udemed** — väikesed pehmed karvad (peas jne.).
- Udupää** — valgejuukseline väikene laps, kellel vähe „udemi pääss on“.
- Uendamä** (oendamä) — kõrgelt käega midagi ulatama, kätte saada püüdma; „uenda sa mulle sie sielt lavasilt“ (tihti tarvitatav).
- Uilama** — otsima pimedas; „midä sa siin piruga uilad?“ (tihti tarvitatav).
- Uiskuma** — kiikuma, liikuma kangesti, lehvima; „ühed uiskuvad siel“ — kiiguvad seal; „puu oksad uiskuvad“.
- Uli-kali** — jultunud, kelm, vigurivänt.
- Uli-vili** — kelm, vigurivänt, jultunud inimene.
- Umbahi** — umbes 4 jala kõrgune ilma keriseta ahi toa nurgas, enamasti kohe ukse kõrval; suu kõrval, vähe ülemaalpool oli auk, kust suits välja tuli; ahju ees oli lee lõugastega; köeti külmemal ajal, aga andis väga vähe sooja; kadusid juba aasta 30—40 eest.
- Undamisi** — kõrvalt, mitte otsekohe mingit asja pärima; ääri-veeri mõõda.
- Uppitama** — midagi kaunis suure vaevaga üles tõstma; altama tõusta.

V.

- Vaakuma** — edasi-tagasi kiikuma, õõtsuma.
- Vaaruma** — kahele poole kõikuma, õõtsuma (joonud inimese kohta, paadi kohta — paat vaarub).
- Vadama**, vaon — jooksmata kiiresti; „vadus eest ära“ — läks jooksu.

- Vaduma, vaon, vadus — lahti näppima villu, tõrvatakku; villu mitmet seltsi ära segama; „ennemuina käidi moisas tervatakku vadumas“; — sellest: vadumine — lahtinäppimine.
- Vadustama — vapustama, raputama, lehvutama (näit. tuul võrku vabedel).
- Valgama, -i — sadam; puhastatud koht kivises rannas, kus paat rannale tõmmatakse (rohkem Virumaa pool tarvitav sõna).
- Vampuma — aegamööda edasi minema, liikuma; „vampub mennea“.
- Vanamets — hundi hell nimetus.
- Vareshaned — vähemad mustad metshaned, kelle hääl vareschäält meelde tuletab (v. ratashaned).
- Varuma — 1) järel hoidma; tagavaraks jätma; näit.: ta varus asja omale — jättis asja omale; sellest ka: varuks: võttis omale varuks — võttis juba ette, teades, et seda tarvis on; 2) ennast kuhugi parajaks ajaks valmis seadma, kuskil juba enneaegu varuks olema, näit.: „ta varus juba ennast sinna ette“ — ta on juba jälle seal ninapidi ees“.
- Varrukad — säärikad, sukasääre sarnane kehakate kehrluust kuni põlveni; enamasti triibulised. Labajala ümber olid kapukad, ülevalpool varrukad ehk sääriksed (v.), vahest ka väristimmed (v.); kanti enamasti talvel. Jalanõudeks olid kapukate, varrukate jne. peal sippud või keripastlad.
- Vehkalehed — seavõhad (taim Calla palustris).
- Vehmer, -mri — puu käsikivi ja laepalgi vahel, millega käsikivi ümber aeti.
- Vene — väiksem paat, jullast suurem.
- Ventu — vigur, vallatu (inimese kohta nalja mõistes).
- Vergupoiss — väike noor hüljes; ilmuvad vahel suurel hulgal pärtli-päeva ajal ja purustavad siis meres palju võrkusid; sellest ka nimi.
- Verihänd — paha siunamis- ja sõimamissõna.
- Vesilamm, -i — veeloik.
- Vesilammik — veeloiguke.
- Viere — käimata õlle virre.
- Viidas, viita — oksad, mis talvel teekoha näitamiseks tee äärde pannakse; tähis.
- Viigar, -i — kirju, täpiline hüljes.
- Viirud — v. käärud.
- Viitlik (tee kohta) — libamisi tee talvel, kus regi, saan kõrgemalt alla võib libiseda.
- Vikkel — soon suka tagumisel poolel; kaks pahempidi tehtud silma käib üle suka sääre.
- Vikkima — ennast ilusamaks tegema; „eks sie klani, vigi ja mug“.
- Vilbas — usin, karme, terane.
- Viljukaraud — hülgeraua aunimetus.
- Vilusaba — ussi hell nimetus.
- Vinnesti, -stimme — vilets takune seelik, kuub, rohkem mõnitavas mõttes tarvitatud (vähe pruugitav).
- Viristama — siga tapma; „vahest viristeti siga ära“.
- Viserik, -u — padrik, madal mets, põdema jäänud mets.
- Visur, -i — lahja õlu.
- Vokkamast — mast aluse keulas.
- Vuhtl, -i — kitsetall.
- Vuhvajus, -jukse — leek, suur plahvatus, mis nagu kuskilt hinge alt järsku välja pääseb, näit. tuli tulekahju juures.
- Väristi, -stimme — säärikad kehrluust põlvedeni, enamasti ühekarvalised, ilma triipudeta (v. varrukad).

Ä.

- Ä h m, -ü — hirm, hädaldamine, poolhirm.
Ä k k e l d a m a — krabistama, kaperdama, kätega vabalt kobama, kutis-
tama (neidu).
Ä m m e l d u s, -e — segamine olek, vada, sodi.
Ä r i n a l — urisedes, nurudes; „kass süüb hiirt ärinal“.
Ä r i s e m ä — urisema, nuruma, nurru lööma.
Ä s ä m ä — kitsikuses midagi ruttu tegema; „nemäd äsäsid siel, ei
tiie mis oli!“
Ä s ü — kimbatus, pahandus, rõhutud olek; „läksite suure äsügä menema“.
Ä ä r i s n ö ö r — nöö r purje servas, liik (Kõnnu rannas).
Ä ä r i s p a u l — v. äärisnöö r (Kolga rannas).
Ä ä r p u o l i m a n e — iseäralik, omapärane; „rannakiel on ikka äär-
puolimane kiel“.
Ä ä s, ä k e — äke (õige vana sõna).

Ö.

- Ö l k i m ä — hüpates kõndima; „ei tiie, midä ölki!“

Ü.

- Ü k s p i u g a n e — üheharaline, ladvikune (vits). Karjastele õpetati:
„Kaheharaline vits kaotab ära,
Kolmeharaline toob koju,
Ükspiugane otsib üles“.
Ü l l ü m ä — nõtkuma, vajuma nagu pehme sau ehk vesine liiv, nii
et vesi viimaks välja imbib; „pulma ajal tantsiti nii palju, et koa
saviperand üllü m ä akkas“.

G. Vilberg.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Esimene Liivilugemik. Kokkusäädnud Lauri Kettunen ja
Oskar Loorits. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused I.
Tartu 1921. 24 lhk.
Gustav Mootse: Vesivärvide õpetus. „Rahvaülikool“ Tal-
linnas. 32 lhk.
Eesti Tehnika Seltsi Ajakiri. Neljas aastakäik (1922).
Ilmub kaks korda kuus, igal 1. ja 15., ühes kaasandega Eesti
Tehn. Seltsi väljaandel ja kulul Tallinnas. Vastutav toimetaja:
ins. H. W. Reier. Pealadu: K.-Üh. „Rahvaülikool“, üksiku nri
hind 35 mrk.
Eestlasele Eesti nimi! Akadeemilise Emakeele Seltsi toime-
tused II. Tartu 1921. 70 lhk. Hind 50 mrk.
Oskar Kallas: Sadakaks kümme uut ristinime. Kolmas
trükk. Pealadu „Postimehe“ raamatukaupluses. 16 lhk.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.
„Postimehe“ trükk, Tartus.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

Joh. Aavik: **Puudused uuemas Eesti luules.** Hind 75 m.
Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader Rebane.** Hind 85 m.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.

Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 20 mrk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K.

Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.**
Hind 35 mrk.

Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud
trükk. Hind 50 mrk.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja
ajalooline kirjeldus. Hind 25 mrk.

Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad.
Hind 150 mk.

K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud.
Hind 50 mk.

J. V. Jannsen. **Kolm juttu: Maatargad, Uus variser,**
Vooldemar ja Jüri. Hind 50 marka.

Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 m.

Eino Leind: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni.
Hind 60 marka.

Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses.
III trükk. Hind 40 marka.

G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 marka.

Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.**
III trükk (Ilmumisel.)

„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel
tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920) ja XV (1921).
Hind à 200 marka aastakäik.

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud
numbrid à 10—20 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aasta-
käike (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

P e a l a d u: Eesti Kirjanduse Seltsi
büroos, Tartus, Gildi tän. 8.

„Postimehe“ trükk, Tartus.